

BENICZKY PÉTER ÉLETE ÉS KÖLTÉSZETE.

Beniczky Péter a XVII. század azon költői közé tartozik, kiket főrangú lírikusoknak szoktunk nevezni. Balassa iskoláját járták és megtanulták tőle, hogyan szerezhetnek maguknak kellemes időtöltést, az olvasóközönségnek pedig kedves szórakozást. Beniczkyt is Balassa és Rimai költészetének nyomain elindulva ez vezette költői működésében. Verseit a maga korában igen kedvelték, sőt még egy évszázaddal később is szívesen olvasták. Tetszetek istenes énekei és nem tévesztették el hatásukat életbölcsessel telt példabeszédei. Költeményei szellemi szükségletet elégítettek ki és így ha egyébért nem, már ezért is érdemes arra, hogy elismeréssel adózzunk emlékének; a mennyire adataink engedik, megrajzoljuk élete pályáját, költészetét méltassuk, módszeresen bonczolgassuk és ezek alapján nevét azon nevek közé iktassuk, melyekhez a magyarság szellemi életének mozzanatai, irányai kapcsolódnak.

Életrajza azonban, sajnos, nem lesz teljes. Így mindjárt az első kérdésre sem tudunk megfelelni, hogy hol és mikor született. Sem a családi levéltár, sem más irányú kutatásaink nem vezettek e tekintetben biztos eredményre. Születését valószínűség szerint az 1606—1608. évre tehetjük s valószínűnek tartjuk azt is, hogy Váczon született. Születése idejének megállapításánál irányadó lehet az, hogy testvérbátyja, Ferencz, 1605-ben született, Péter pedig másodszülötte volt a családnak.¹

¹ Komáromy András: Thurzó Mária végrendelete és Beniczky Péter a költő. Századok. 1887. 322. l.

Karcsú Arzén 1603-ra teszi születését (Vác története, IX. k. 305. l.), de forrásra nem hivatkozik. Kár, hogy a váczi anyakönyvi adatok csak 1698-ra nyúlnak vissza. Katona István szintén az 1603. évet mondja születési évének és helyét Nagyszombatba teszi.

I. BENICZKY PÉTER ÉLETE.

A Beniczky család igen régi; eredete még az Árpádok korába nyúlik vissza.¹ Ősi fészükük a zólyomgyepei Micsine volt. Erről nevezte magát a család 1562-ig Miczinszkynek. I. Ferdinánd 1562 április 22-én kelt adománylevelében elismerve a család ősi érdemeit és hűséges szolgálatait, megújította czímerüket.² Ettől kezdve nem Miczinszky többé a család neve, hanem Beniczky. Ezen adománylevelben említett Ferencz, költőnk öregapja, atyjuknak Miklós-nak 1565-ben bekövetkezett halála után Mikefalvát kapta részül és miután első felesége meghalt, nőül vette Koháry Imrének özvegyét, Jakoffy Katát, kinek ezen második férjhezmenetelekor már volt egy fia, Koháry Péter. Így jutott a Beniczky- és Koháry-család anyai ágon rokonságba. Ezen említett házasságból született Beniczky Ferencz, költőnk atyja, ki úgy látszik 1603-ban vette feleségül Dacsó Annát.

Az akkori háborús világ nem engedte, hogy elvonulva valamelyik birtokára gazdálkodásban, háborítatlan nyugalomban töltsé napjait. A harczy zaj, a hazafiúi kötelesség csakhamar elszólitották a családi tűzhely mellől. Otthon hagyta a fiatal hitvest és Pálffy Miklós zászlója alatt harczolva segített közremunkálni abban, hogy a dőlyfős magabiztában immár a világ meghódításáról álmodozó törököt feltartóztassák.

A háború zajában azonban nem feledkezett meg arról, hogy odahaza fiatal felesége aggódik életéért, időnkint tudósítja hogylétéről és utasításokat, tanácsokat ad neki, hogyan intézze a vagyoni ügyeket, s ez viszont mindenről hűségesen értesíti az ő »édes szerelmes szivét«. Ezek a levelek³ élénk világitásban tárják elének mindkettőjük szép lelkét és egymáshoz való hűséges, odaadó szeretetüket. Míg Beniczky Ferencz háborúskodott, felesége nagyrészt közeli rokonánál, Vízkelethy Mihálynál tartózkodott Esztergomban⁴ és férjének időnkinti levélbeli meghagyásai szerint intézte a vagyoni ügyeket.

Költőnk anyjának is olyan volt az élete, mint azon időben sok főúri anyáé. Míg férje a hazát védte, az ő vállára nehezedett a család minden ügye-baja: a terjedelmes és egymástól távol fekvő birtokok kezelése, a tisztartók ellenőrzése, számoltatása stb., és e mellett a gondos családayának legkedvesebb kötelessége: gyermekeinek nevelése.

Nyolcz gyermekük volt: Ferencz, Péter, Tamás, Pál, Mihály, Zsuzsánna, Judit, Mária.⁵ A nyolcz gyermek nevelése elég gondot

¹ Nagy Iván: Magyarország családai.

² B. cs. lt. Fasc. V. num. 25.

³ B. cs. lt.

⁴ B. cs. lt. fasc. XII. nr. 34.

⁵ B. cs. lt. fasc. II. rt. 11.

adhatott Dacsó Annának. A gyermekek iskoláztatására nincsen adatunk. Valószínűnek tartjuk, hogy a Beniczky-családnál is úgy volt, mint azon időben a főrangú családoknál sokhelyütt, hogy házi nevelőt tartottak fiaik mellett.¹ Hisz némely szülők a házi nevelést határozottan jobbnak tartották az iskoláztatásnál.² Költőnk is mondja:

»Nem laktam oskolát én a tanulásért,
Ezt értvén, ne gúnyolj engem ritmusimért.«

Nincs okunk szavaiban kételkedni még akkor sem, ha hozzáveszszük Toldy nézetét, hogy »ezen sorok tán némi iróniának veendőik azokra, kik egyedül az iskolát hirdették mindennemű bölcsesség forrásának.«³

Azonban nem vagyunk olyan szerencsés helyzetben, hogy kutatásaink alapján megmondhatnók, ki volt, ki költőnkét korának tudományába bevezette, ki volt, ki megvetette alapját nem közönséges képzettségének.

De bárki volt is költőnk nevelője, az bizonyos, hogy arra való ember volt és lelkének, eszének kiművelésére sok gondot fordított. Nevelését, mint általán szokás volt, korán kezdték. Már mint játékos kis fiút kezdte nevelője belevezetni az írás és olvasásba. Majd a latint kezdte szorgalmasan tanulni. Költészete is tanúskodik róla, hogy ismerte a klasszikus írókat és már ifjúkorában verselt is latinul.⁴ Ennélfogva Bartók Istvánnak a Beniczky verseinek kiadása elé írt azon állítása, hogy költőnk nem tudott sokat latinul, alaptalan. Nem is képzélhető ez a XVII. században, mikor, mint alább látni fogjuk, széltében a jezsuiták tanítási módszere divatozott és a katolikus családok előtt, még ha magánúton neveltették is gyermekeiket, föltétlen tekintély volt. A jezsuiták pedig tanításukban mindenha nagy súlyt fektettek a vallástan mellett a latin nyelv tanítására, ugyannyira, hogy tanításuk középpontját képezte.

De fiatalkori olvasmányai nem kizárólag a latin klasszikusok voltak. Költeményeinek több helye arra vall, hogy tanult történelmet, ismerte a régi világ nagyjainak viselt dolgaiat. Ezek mellett gondos tanítójának figyelme kiterjedt arra is, hogy a fogékony lelkű Beniczkyben a nemzeti nyelv és irodalom, különösen pedig a költészet iránt való érdeklődést fölkeltse és ébren tartsa. Ezt

¹ V. ö. B. Radvánszky Béla: Magyar család élet és háztartás. I. k. Bp. 1896. 375. l.

² U. o.

³ Új Magyar Múzeum. 1853. I. Beniczky Péter kora, s némely fontos kicsiség.

⁴ Ifjúkori kísérleteit szótárának első és utolsó lapjaira írta. Ez a szótár most az Akadémia birtokában van: *Λεξικὸν ἑλληνορωμαίων*, hoc est Dictionarium Graeco-Latinum.

különben az időtájt a szülők is okvetlen megkívánták a nevelőktől.¹ És nevelőjének ebbeli törekvése nem maradt eredménytelen. A 12, 13 éves Beniczky magyar versekkel is próbálkozik:

Az én bánatimban vigasztalj meg Istenem
Ne hagyj így vesznem reménytelenségben;
Ígéreted szerint vedd be könnyörgésem,
Kegyelmességedről ne hagyj esnem kétségben.

Szárnypróbálgatásait beírja szótárja első és hátsó lapjaira a maga és tanítója, meg szülei gyönyörűségére. Vajjon kinek a költeményeit olvashatta, vagy általában szólva milyen költemények tetszhettek neki annyira, hogy ő maga is verselgetni kezdett? Szinte önként kínálkozik, hogy Balassára gondoljunk, a kinek istenes énekeit ekkor már széltében ismerték kéziratban. Nyomatásban ekkor még nem ismerhette Beniczky, mert csak 1631 után jelentek meg;² de hogy kinyomatásuk előtt már mennyire el voltak terjedve és mennyire kedvelték őket felekezeti különbség nélkül, arra nézve elég bizonyosság, hogy Szenczi Molnár Albert már 1607-ben idézi »Bocsásd meg Istenem ifjúságom vétkét« kezdetű énekét és a Thoroczky Máté-féle unitárius énekeskönyv, valamint a Kósa János-féle Ajtatos Isteni Dicziretek (1623.) több énekét átveszik.³ Balassa könnyen folyó versei tetszhettek meg költőnknek, a mit az említett latin-görög szótárba beírt versek egyikének hangja és formája is bizonyít: Jaj nyavalyás fejem stb. De természetesen ezzel korántsem akarjuk azt mondani, hogy Beniczky fiatal éveiben csak Balassa költeményeit olvasta, hisz közismert dolog, hogy a XVII. században sok kéziratoss énekgyűjtemény forgott közkézen, és mint látni fogjuk Beniczkynek is kellett ilyet ismernie, ha talán nem is éppen a Vásárhelyi daloskönyv név alatt ismeretes énekgyűjteményt. Valószínű, hogy Balassa verseit is ilyen énekgyűjtemény révén ismerte meg.

De akárhonnán vette is az impulsust arra, hogy verselgesen, maga a tény, hogy az irodalmi termékek iránt már gyermekkorában érdeklődött, segít eloszlatni azt a homályt, mely egyéb adatok hiányában Beniczky nevelőjét és neveltetését fődí.

Mindenki természetesnek fogja találni, hogy ezek mellett kiváló gondot fordítottak költőnk vallásos nevelésére. A XVII. század első felében, Pázmány korában nem is képzelhető ez másként. Pázmány az ő hatalmas szavával beharsogta az országot korholva, gyűjtve, lelkesítve a katolicizmus érdekében és az ő szava nem volt a pusztában kiáltóé. Minden katolikust az a nagy gondolat tölt el, hogy Magyarországot újból katolikussá tegyék. Még erő-

¹ Radvánszky i. m. 383. l.

² Dézsi Lajos: Comico-tragoedia című moralitásunk koráról. Bp. 1904. 10–12. l.

³ U. o.

sebbé tette ezt a vágyat az a meggyőződés, hogy ezzel nemcsak az igaz hit diadalmaskodik, hanem az ország megszabadul a nagy csapástól, a töröktől is. Mindenkit a vallás érdekel elsősorban és a vallás kérdése országos tettek rügója lesz. Áthatja a családi életet is és elsősorban a nevelésre nyomja rá bélyegét, mert rövid idő alatt átalakítja úgy, a mint Pázmány fekete serege, a jezsuiták a mintát megadták. A jezsuitáknak abban az időben olyan befolyásuk, olyan hatásuk volt a társadalom minden rétegére, mint manapság — ha szabad e hasonlatot alkalmaznunk — a napi sajtónak. Szoros összeköttetésben állottak nemcsak az ország főpapjaival, hanem főuraival és úrnóivel is. Nem csoda tehát, hogy nevelési rendszerük, melyet a nemesi ifjak nevelésére a nagyszombati kollegiumban meghonosítottak, széltében elterjedt és a katolikus szülők legfőbb vágya volt, hogy gyermekeiket azon módon tanítsák és neveljék. Hisz még a protestánsoknak is tetszett a nagyszombati kollegium, úgy hogy fiaikat többen küldötték oda.¹ A jezsuita légkörben élő katolikus családok természetesen annál inkább lelkére kötötték fiaik házi nevelőjének, hogy a lehető legjobban ragaszkodjanak a jezsuita mintához. A jezsuiták pedig a vallástánításra igen nagy súlyt fektettek, mert elsősorban mély vallásosságú, rendíthetetlen hitű katolikusokat akartak nevelni hogy majd azok is segítsék őket a restaurálás nagy és nehéz munkájában.

Ilyen nevelés mellett teltek Beniczky Péter gyermek és ifjú éve is Váczon, melynek atyja 1614-től kezdve főkapitánya volt; a hivatalos kinevezési iratot 1615. január 12-én adta ki II. Mátyás.² Az új helyzet, az atya új hivatala megadták a gyermekek nevelésének kiegészítését. Jó hadi iskola volt abban az időben Vác. A sok megpróbáltatás, a sok támadás, az állandó puskaropogás és ágyúdörgés megedzette bátorságukat.³ Atyjuk példája pedig táplálta és fejlesztette fiainak hazafias gondolkozását. Mert Beniczky Ferencz egyike volt azon jó hazafiaknak, kiknek minden gondolata az ország sorsára irányult és nem sajnáltak sem pénzt, sem vért, hogy a törököt előnyomulásában föltartóztassák.⁴

Jó hatással voltak költőnknek és testvéreinek fejlődésére azok az összeköttetések is, melyek családjuk és több előkelő vagy éppen szerepvívó főúri család között fennállott. Különösen sűrű az érintkezésük Koháry Péterrel, a Vizkelethy-családdal és a Thurzókkal. Koháry Péter korának nevezetes vezére volt. Sűrűn váltanak leve-

¹ Fraknoi: Pázmány Péter. 188. l.

² B. cs. lt. fasc. XI. nr. 27. Bizonyos azonban, hogy már 1614-ben elfoglalta hivatalát, mert már ezen évben »supremus Capitaneus Váciensis«-nek írja magát.

³ Vác helyzetére vonatkozólag v. ö. Karsú Arzén »Vác története« című művét. Vác kapitányaira vonatkozó adatai azonban hiányosak. Beniczky Ferenczet nem is említi.

⁴ Beniczky Ferencz jellemére élénk világot vet az a levelezés, melyet Koháry Péterrel folytatott.

let féltestvérével, Beniczky Ferenczczel egész 1624-ig, mikor Szitnya és Csábrág dolgából köztük némi ellenkezések estenek.¹ Vizkelethy Mihálylyal azonban mindvégig megmaradtak jó viszonyban, s a jámbor úr különben is atyafiságban volt Dacsó Annával. Vizkelethy Mihály 1618-ban vette feleségül Thurzó Máriát,² s ez a házasság újabb kapocs volt a Beniczkyek és Thurzók között. De az összeköttetés a két család között már ennél régebbi keletű, hiszen a Beniczkyek a Thurzó leányok lakodalmára is hivatalosak voltak, mint fővendégek.³ Miként ma, úgy akkor sem volt hatás nélkül a gyermekekre a családoknak illetén érintkezése.

Költőnk ifjúságának további éveiről alig mondhatunk el följegyzett dolgokat; azonban a rendelkezésünkre álló adatokból igen valószínű következtetéseket vonhatunk.

Felsőbb iskolai tanulmányokat nem végzett, hanem amint szokás volt, idegen vagy rokon előkelő családhoz küldték őt »belső inasának«, hogy ott tanuljon és csiszolódjék. Költőnk valószínűleg Vizkelethy Mihálynál volt ilyen minőségben és hihető, hogy hamarosan »főállapotra« jutott.

Nyugodt ifjúkori éveire csakhamar a katonáskodás kemény napjai következtek. Mert hogy ezzel kezdte nyilvános életpályáját, az bizonyos. Kiténik ez azon adományozó levelekből, melyek vitézsége jutalmául javadalmas birtokokhoz juttatták. Különben is természetes, hogy katonáskodott. Mit is csinált volna abban az időben mást egy nemes ifjú, kinek saját bevallása szerint magasabb iskoláztatása nem volt. Ez *volt* az egyetlen életpálya, melyen szép jövő tárult eléje. Háború volt elég; szinte más sem volt. A harminczéves háború kemény csatái, Bethlen támadásai, a török portyázások elleni védekezések elég alkalmat adtak arra, hogy magát kitüntesse, hazájának szolgálhasson és vitézsége jutalmául újabb vagyont szerezhessen. Szóval anyagi és erkölcsi előnyökkel kecsegtetett.

Beniczky Péter nem maradt a középszerűségben. Bár 1641-ig nincsenek adataink katonai pályafutásáról, állításunk mégsem alaptalan, mert a későbbi adatok csakugyan fényes multra utalnak.

Az 1641. évből maradt a Beniczky-család levéltárában egy török útlevelel, melynek külsejére Beniczky Péter sajátkezűleg ezt írta: »Török császár útlevele, mikor Konstantinápolyban voltam és kijöttem onnét. Anno 1641. die 22. Novembris indultam Konstantinápolyból.« A tény előttünk van, de egy kissé bajos megállapítani azt, hogy miféle követséggel járt ő Konstantinápolyban. Az útlevelel tartalma⁴ csak még jobban fokozza a homályosságot, mert egy erdélyi követségre utal, mely Serédy István és tizenöt társából állott. Az útlevelel ezek részére szól. A dolognak oly-

¹ B. cs. lt. ad. fasc. XI. nr. 32.

² B. cs. lt.

³ Radvánszky i. m. III. k. 7. és 12. l.

⁴ Szilády Aron volt szíves elolvasni.

képen lehet magyarázatát adni, hogy a kérdéses uti levél tévedésből került Beniczkyhez, a ki ebben az időben csakugyan járt Konstantinápolyban, de valószínűleg nem Serédy Istvánnal, hanem Izdenczy Andrással. Ezt a követséget béketárgyalás végett küldötték Konstantinápolyba. Ugyanis az első szőnyi béke csak afféle juhok és farkasok békéje volt, a mint a nádor nevezte. A béke megvolt papiroson, de azért a török, a mi útjába esett, mégis csak rátette a kezét. 1639 őszén már nagyobb támadásoktól sem tartózkodott. Felgyújtotta Ónodot, elpusztította Gyarmatot és 1640-ben Bakabányát is megtámadta. Már-már az összes bányavárosok veszélyben forogtak. A magyar tanács a béketárgyalások megújításával vélt segíthetni a bajon.

IV. Murad 1640 április 8-án meghalt; utódja Ibrahim Amhát agát küldte Bécsbe, hogy trónraléptét tudtul adja. A követséget viszonzni kellett és a nádor, minthogy a szultánnak a perzsákkal is sok baja akadt, úgy gondolta, hogy ez a követség a végekre is kedvező békét eszközölhet. Azonban az udvar halogatása miatt a követség, élén Izdenczy Andrással, csak 1641 április 29-én érkezett Konstantinápolyba. Izdenczy elpanaszolta, hogy az ország két évi béke alatt többet szenvedett, mint tíz háborús évben, mire a porta békealkudozás végett követséget küldött és hosszú huza-vona után létrejött a második szőnyi béke.¹ Ebben az Izdenczy vezette követségben vett részt valószínűleg Beniczky is, mert az érthetetlen, mit keresett ő erdélyi követséggel Konstantinápolyban.

Követségbe vitéz és a diplomáciához értő embereket szoktak abban az időben küldeni; tehát már ekkor fölismerték Beniczkynek nemcsak vitézségét, hanem azt a nem közönséges képzettségét is, melyre későbbi évekből is vannak kétségtelen adataink.

A század negyvenes éveinek elején azonban otthagya költőnk a katonaeletet. Egyrészt azért, mert a hadviselés ez időtájt már csak kisebb csatározásokból állott, midőn a második szőnyi béke legalább egy időre orvosolta a bajokat, másrészt azért szakított a katonai élettel, hogy átvegye atyjáról rámaradt örökségét. Beniczky Ferencz ugyanis 1645 végén vagy 1646 elején meghalt. Gyermekei jó testvérek voltak. Az osztozkodásnál előfordulni szokott pörpatvaroknak közöttük nyomát sem találjuk. Atyjuk végrendelet nélkül halván el, minden atyai birtokon »nyíl szerint atyafiságosan« osztoztak meg.² Csak később engedik át egymásnak részint csere, részint zálog, megvétel vagy haszonbér fejében egyik vagy másik birtokukat, a mire okot az adott, hogy birtokaik sokfelé és egymástól jókora távolságra voltak.

Költőnket eleinte majd ezen, majd azon a birtokán találjuk. Állandóbb tartózkodási helye 1646-ig a nyitramegyei Újfalu volt,

¹ A magyar nemzet története. Szerk. Szilágyi S. VI. k. 472–476. l.

² Beniczky Judit obligatiója 1651-ből. B. cs. lt. A Komáromy András által említett megosztásnak nyomát sem találtuk.

a hol bátyjával, Ferenczcel együtt¹ gazdálkodott. Ferenczet, úgy látszik, valamennyi testvére között legjobban szerette.

1646-ban vette lóczyi birtokát Illésházy Istvántól meglehetősen elhagyatott állapotban.² Fekvése azonban szép volt és a természet szépségeiben gyönyörűséget találó Beniczky jól érezte ott magát. Órák hosszat el-éljárt birtokán, megpihent a Dudvág partján, elmélkedett a világ sorsán és a maga állapotján; eszébe jutott lezajlott ifjúsága, elgondolkozott rajta, gyönyörködött szép emlékeiben és megsíratta botlásait. Az meg ambíciója volt, hogy a rossz karban volt birtokot helyrehozza. Örült a lelke, mikor látta, hogyan újul meg Lóczy az ő fáradozása által. A gazda-ember őszinte örömevel gyönyörködött szép állatjaiban és a szenvedélyes vadász gondoskodásával tartotta vizsláit.

Különös kedve telt a kertészkedésben és virágokban, melyeken valóságos gyermeki örömmel csüngött; különösen szerette a rózsát, »melynek kedves illatja az elmét újítja és messze földről látszik, szépsége tündöklék«.³

Nyáron át elég örömet, szórakozást talált Lóczyon, de a tél falun egyhangú, zord. Nem is maradt ott télre. Nagyszombat közel volt, a hová a városi életen kívül az a benső baráti viszony is vonzotta, mely Bartók István tinnini címzetes püspök-kanonokhoz fűzte. Örült, mikor meglátogathatta és nála mindig talált »vigasztalást s kedves nyugvó szállást«. Barátságukat bizonyára csak jobban összefűzte az a közös hajlam, hogy mindketten szerették az irodalmat.

Baráti kötelék fűzte még Spáczay Imréhez is, kinek birtokai szintén a közelben voltak. Költőnk bizalommal fordult hozzá ügyesbajos dolgaiban is és Spáczay, a miben csak tehetett, szívesen szolgált neki.

Eletének ezen szakába nyúlnak vissza azon események számai, melyek élete végén annyi bajt, annyi keserűséget okoztak neki. Thurzó Mária ugyanis már ekkor szívesen vette igénybe az ő támogatását, mert ura fogságban sinylett, az atyafiság pedig csak annyiban nézett feléje, a mennyiben hasznát látta. Beniczky Péter, a mint alább bővebben látni fogjuk, iparkodott a beléje helyezett bizalomnak megfelelni, iparkodott a gyöngye asszonyi teremtettség gondjain könnyíteni, jóllehet magának is volt elég, mert különben is nagy terjedelmű birtokait még királyi adományok is növelték.

1648-ban Apponyi István megbírságolása által gazdátlaná vált Felső-Vecse, Nagy-Baab és Tarnóczy községeket adományozta neki a király »pro fidelibus servitiis diversis in expeditionibus bellicis penes suam Maiestatem factis«.⁴ Apponyi István azzal szolgált rá ezen meglehetősen szigorú megbírságolásra, hogy »testvéri

¹ A czinkotai jobbágyok levele 1646-ból. B. cs. lt.

² V. ö. Ocskay Ferenczhez írt levelét. Történelmi tár 1888. 435. l.

³ V. ö. költeményeit.

⁴ B. cs. lt. fasc. II. nr. 1.

vérrel szennyezte be kezét» (*fraterno sanguine manus commaculavit*). Azonban birtokainak elvesztésébe sehogysen akart belenyugodni. Pört indított Beniczky ellen és ez a pör 1648—1651-ig tartott. Ez alatt az idő alatt Apponyi minden fát megmozgatott, hogy birtokait visszakapja. De az esztergomi, nyitrai és pozsonyi káptalanok előtt végbement tanúvallomások igazolták az említett vádat és az esztergomi káptalannak 1651-ben¹ kiadott nagy pecsétetes végzése végkép Beniczkynek ítélte oda az említett birtokokat, a mire Apponyi is kibékült vele.

Azt gondolhatnók, hogy költőnk innen kezdve nyugodt, háborítatlan életet élt és egyebet sem tett, mint főúri élvezetekben töltötte napjait. Pedig életének mozgalmasabb része ezután következett. Vagy talán csak a családi levéltár adatainak idők folytán való elkallódása miatt kell ezt mondanunk? . . .

Családi életet nem alapított. A miért, miért nem kutatásába már csak pusztá találgatások elkerülése végett sem bocsátkozunk. De azért nem lett belőle továbbra sem léha vagy éppen remete életet élő agglégény. Érdeklődött mások ügyei iránt és dolgozott mások érdekében. Saját vagyonának kezelésével nem sokat törődött. Ez érthető is. A maga számára bőven elég volt, a mije volt, testvérei érdekében sem kellett a vagyonszerzésről aggódnia, mert a nélkül is volt anyyija, hogy őket a testvéri szereteten kívül egyéb is koporsója köré csoportosítsa.

De meg különben sem igen kezelhette minden birtokát, ha csak kis jóindulattal viseltetett is jobbágyai iránt. Jószágainak egy része török hódoltsági területen feküdt, mint például a Nógrád és Pest megyében lévőök. Jog szerint ezektől is beszédhetne volna a járandóságát, de nem tette; elég kérlelhetetlen volt velük a török és a hol érte, a császári had se kímélte, úgy hogy a szegény jobbágyoknak, »mint egy nyáj juh, mely hétfelé is adja tejét, két sereget kellett tartaniok«. Beniczkynek jobbágyaival szemben tanúsított eljárása annál dicséretesebb, mert mellette más földesurak még a török pasa szemrehányását is kiérdemelték zsarolásukkal.²

Költőnk tehát a maga dolga felől nyugodtan tölthette volna napjait, de elég gondot okoztak neki rokonainak ügyes-bajos dolgai. Ha valamelyik akár közeli, akár távoli rokonának vagy csak ismerősének is valami elintézendő ügye akadt, csak Beniczky Péterhez fordult, a ki a közügyek terén valósággal tekintély volt előttük. Hol egyik, hol másik rokona keresi föl levelével, részint hogy tanácsot kérjen tőle, részint hogy ügyének pártfogójául kérje föl. Beniczky Gábor például 1650-ben Pribóczon kelt levelében³ a micsei jószágok visszaszerzése érdekében fordul hozzá. Kéri, hogy szorgalmatoskodják ezen ügyben, »mivel neki nagy gróf emberek

¹ FERIA QUARTA PROXIMA POST PRIMAM DOMINICAM EPIPHANIAM DOMINI.

² Szilágyi: Magyar nemzet tört. VI. k. 473. l.

³ B. cs. lt.

és egyéb renden lévők is sokak jóakarók«. Október 17-én ugyan ezen úgyról ír. Költőnk társadalmi helyzetét illetőleg érdekes, hogyan okolja meg Beniczky Gábor, hogy ezen ügyben ismételtén zaklatja. »Igaz, Beniczky János uram jó jurista; vármegyei urakkal, prókátorokkal nagyon ismeretsége, de hogy annyi emberekkel, kiváltképen pedig táblán való bírakkal s nagy urakkal annyi ismeretsége volna, mint kegyelmednek, abban mód nincs. Az okáért, kegyelmednek sok jóakarója lévén, sokat vihet véghez.« Beniczky Péter az efféle szolgálatokért nem várt semmit, önzetlenül tette, a mit tett, és jól esett neki, hogy hála fejében két szép agarat küldött és szerencsés nyulátszatot kívánt az illető.

De nemcsak ilyen ügyekben való »szorgalmatoskodás« adott dolgot neki. Azok a »nagy urak« és »nagy gróf emberek« is szívesen vették igénybe szolgálatait.

Draskovich János két évi nádorsága után 1648 augusztus 6-án meghalt; özvegye Thurzó Borbála gyöngye asszonyi kézzel nem volt képes árváinak birtokait kezelni. Hú és megbízható emberre volt szüksége, a ki egyik vagy másik jószág gondozásával könnyít özvegyi gondjain. Nővére, Mária, Beniczkyt ajánlotta, a ki, bár az Apponyi István-féle pör is, meg egyéb is eléggé lefoglalta, átvette a Draskovich-család magyar-óvári birtokának kezelését.¹ Állandóan nem tartózkodott ott, hanem csak a nyári hónapokat töltötte Magyar-Óvárott, egyébként pedig lelerándult Pozsonyból, hogy utána nézzen a gazdálkodásnak. Mert ne gondoljunk holmi ispánkodási szerepre, ő »praefectus bonorum«, jószágkormányzó volt. Az összes gazdasági személyzet felett rendelkezett és csak az úrasszonynak tartozott számadással.

Nem sokáig viselte ezt a hivatalát, mert Thurzó Borbála 1651 aug. 21-én elkészítvén végrendeletét, nemsokára meghalt.²

Költőnk hivatalától megválván, a saját elintézetlen ügyei után láthatott. Így 1651. őszén a micsinei, molczai és farkasfalvi birtokaikat parcellázzák,³ majd a Pálffy Pál palatinus által szeptember 4-én kiadott adománylevél értelmében a bars megyei Nempczent veszi át. Közben régi szokás szerint egy kis pöre is akad, mint 1652-ben Gosztonyi Jánossal a birtokszomszédságból kifolyólag. Ennek elintézésére június 8-án Nyitrára kellett mennie, hol békeszerződést állítanak ki és megígérik, hogy ezután »atyafiságosan és szomszédságosan« fognak élni.

1654 febr. 8-án zálogba veti keszihoczi nemesi kúriját sógorának, Gerhardt Pálnak »néminémű nagy szükségeért, úgy mint hasznosabb jószágok megvételéért«. Természetesen az efféle megokolás inkább csak szokás volt és az igazi ok a jelen esetben sem ez volt, hanem az, a mit Beniczky végrendeletében említ,

¹ V. ö. Püsky János és Beniczky Péter rokonainak levelét. B. cs. I. t.

² Radvánszky i. m. III. k. 315. I.

³ B. cs. It. fasc. III. nr. 5.

hogy t. i. távolléte miatt vetette zálogba. Ezen évben ugyanis az esztergomi érsek udvari kapitányának (capitaneus aulae) hívta meg.¹ Előre látta, hogy új hivatala annyira elfoglalja, hogy különösen távolabb fekvő birtokaira gondot nem viselhet.

Ma már nincs meg ez a hivatal és a réginek sem találtuk másutt emlékét, mint itt. Megtisztelő állás volt, amit eléggé igazol már maga azon körülmény is, hogy a nyilvános élet terén köz-tiszteletben álló Beniczkyre bízták. Hatásköre kisebb körben ugyanaz lehetett, mint a királyi udvarmesteré; a külső fényről, csillogásról gondoskodott. Különben tekintélyéről némi fölvilágosítást nyújt Dienes Györgynek 1656. jul. 8-án kelt levele, melyben holmi iratok elintézéséről értesíti Beniczkyt. »*Kegyelmed noha nagy szolgálta, mindazonáltal nagy szeretettel kérem kegyelmedet, komornik úrnak ő kegyelmének, s hopmester úrnak ő kegyelmének is ajánlja szeretettel való szolgálatomat.*« Szava nyomós volt itt is, s a ki tehette, szíves-örömet kérté pártfogását. Meddig maradt itt, közelebről nem tudjuk meghatározni.

Alkalmasint addig, míg Thurzó Mária baja újból meggyűlt haszonleső rokonaival, mikor ismét szüksége volt Beniczkyre, hogy tanácsadója, segítője legyen az ellene indított hajszában.

Az Esztergomban eltöltött idő kihatott költőnk életének további folyamára is, mert a káptalan tagjai között újabb jóakarókat szerzett, a kikre később nagy szüksége volt. Különösen jó barátság fejlődött közte és Szily András kanonok között. Érdekes, hogy, miként korábbi jóbarátja Bartók István, ez is foglalkozott irodalommal; különösen a szónoklatban tűnt ki és több beszéde nyomtatásban is megjelent.²

* * *

Többször említettük már azt a viszonyt, melyben Beniczky Péter Thurzó Máriával volt és czéloztunk azon szolgálatokra is, melyeket ügyes-bajos dolgaiban neki tett. Ő mint legényember, kinek se gondja se baja, ráért a mások dolgával bibelődni és, a hogy egyebeken segített tanácsadásával vagy közbenjárásával, éppen oly szívességgel karolta föl Thurzó Mária ügyét, a kihez mindig atyafiságos érzélemmel viseltetett. Már mint ifjú ott forgó-lódott a Szeptencz-Ujfalusi kastélyban azon »belső inaskák« között,

¹ B. cs. lt. IX. nr. 52.

² V. ö. Wurzbach: Biographisches Lexicon des Kaiserthums Oesterreichs. Egy beszédét mi is ismerjük: Az keresztyen igaz vitézeknek hires nagy vezérje, generallya, az az predikatio, melyet dűcsösseges prothomartyr Sz. Istvan napjan Nagy-Szombati Szent Miklós püspök templomában praedikállot. *Szilli András*, Scopiai Püspök, Földvári Apátur, Császár és Koronás Király Urunk ő Főlsége Tanátsa. Nyomtatott Nagy-Szombatban az Academiai bötűkkel. M. DC. LXXIX. Esztendőben. (A veszprémi kegyesrendi házikönyvtárban egy vaskos miscellaneás kötetben.) Említi Szabó Károly is a RMK-ban I. k. 1241. sz. Ugyanő ezenkivül még két prédikációját említi: I. k. 1292. és 1366. sz.

a kik Vizkelethy Mihály házában voltak és később is gyakran ellátogatott oda. Thurzó Mária megismerte az ő ügyes észjárását és jó szívét és beléje helyezte összes bizalmát, mikor szerető atyafiai a rokoni viszony fejében folytonos követelésekkel zaklatták. Ennek előzményeit, lehető rövidre fogva, a következőkben ismertetjük:¹

Mikor 1644-ben I. Rákóczy György győztes hadai már a felvidéken barangoltak, Vizkelethy Mihálynak, ki különben nem szokott kimozdulni újfalusi magányából, dolga akadt valamelyik birtokán és »egyik házától a másikhoz való szabad útjában és mentében« Rákóczy emberei elfogták. Rákóczy a váltságul megajánlott tizenkétezer tallért keveselven, Fogarasba záratta. Thurzó Mária rokonaihoz fordult tanácsért és pénzért és nem sajnálta zálogba vetni nekik drágaságait. De a kívánt váltságdíj így sem jött össze, míg Illésházy Gáspárné, Thurzó Ilona és Révay Ferencz ki nem egészítették. Így került haza Vizkelethy Mihály, de az újfalusi kastély kényelmét nem sokáig élvezhette, mert, különben is beteges állapotát a fogság is öregbítvén, 1649-ben vagy 1650-ben meghalt. Végrendeletében ősi és szerzett javainak hasznélvezetét feleségére hagyta, sőt királyi engedéllyel még némely Vizkelethy-féle adományos jószágokról is úgy intézkedett, hogy azokat özvegye zálogjogon bírja és végrendeletében a zálog szerint felőlük szabadon rendelkezessék.

A Vizkelethy atyafiak, attól tartva, hogy Thurzó Mária halála esetén a férjétől ráhagyott birtokokból saját rokonságát is részesíteni fogja, siettek protestálni a végrendelet ellen, sőt Nyáry Imre, Vizkelethy Anna fia és Zay László, Vizkelethy Magdolna férje nyomban pört indítottak az özvegy ellen.

Thurzó Mária, hogy a sok pörpatvarnak elejét vegye, Beniczky tanácsára 1651 február 17-én szerződésileg kötelezte magát, hogy lemond minden egyéb fölött való rendelkezési jogáról, csupán tizezer tallérról és tizenhétezer forintról fog halála esetén disponálni. Ezt az összeget ugyanis férje váltságába fizette. Az atyafiságot ez egyidőre lecsillapította. Thurzó Mária pedig nyugodtan élhette özvegysége napjait és, hogy semmire se legyen gondja, drágaságait Beniczky Péterhez küldötte, a ki azokat czímeres gyűrűjével lepecsételte és a nagyszombati apácák zárdájában helyezte el; az özvegy jószágainak kormányzását azonban nem vállalhatta magára, mert ekkor már az esztergomi érsek meghívását fogadta el. Helyette bátyja, Ferencz lett Thurzó Mária jószágainak gondozója.

Azonban távollétében sem feledkezett meg a magára hagyott özvegyről és olykor-néha legalább levélben volt szolgálatjára jó tanácsaival. Erre szüksége is volt Thurzó Máriának, mert a sok

¹ V. ö. Komáromy András: Thurzó Mária végrendelete és Beniczky Péter a költő. Századok 1887. 217—234. és 321—347. I. E részben újabbat mi sem mondhatunk.

jóakaró rokon önző szeretetnyilvánítása hovahamar megtévesztette volna. De különben konkrétabb ügy is vetődött fölszínre.

Említettük, hogy Révay Ferencz is segítette összehozni Vizkelethy Mihály váltságdíját. Ennek fejében azután rávette a jóhiszemű özvegyet, hogy, bár ő csak hatszáz tallért adott, az mégis 5232 tallérról adjon kötelezőt »nagy esküvel erősítvén, hogy azok a fassiók jövődében nagy hasznára lesznek az asszonynak és ő 600 tallérnál többet nem praetendál«. A dolog egyelőre nem zavart vizet. De mikor Thurzó Mária a 600 tallért kifizette és ismételten fölszólította Révayt, hogy a kötelezőt adja vissza, egyszerre pör lett belőle. Az özvegynek ismét szüksége volt megbízható tanácsadóra; hivatta hát költönket és ez 1658-ban tényleg otthagyja állását és Nagyszombatban telepszik le, hogy közel legyen Újfaluhoz. Az ő körületekintő okossága eredményezte, hogy Thurzó Mária olyan módokhoz folyamodott, melyeknek következtében az esztergomi káptalan előtt megejtett tanúvallomás Révayt a kötelező visszaadására kényszerítette. De alig végződött el ez az ügy, ismét másik pör merült föl. A jószívű özvegy ugyanis az 1651-iki kötés ellenére egyik-másik jóindulatú rokonának vagy ismerősének némi ajándékokat osztogatott. Föl is zúdult ellene a Vizkelethy atyafiság és pörbe idéztették. Azonban ismét ott volt mellette Beniczky Péter és ennek huga Judit, özvegy Loboda Jánosné. Ez vigasztalta és betegségében gyámoltotta, az meg intézte vagyoni ügyeit és tanácsot adott neki szorult helyzetében. Az ő tapintatának lehet tulajdonítani, hogy ez az ügy is simábban intéződött el, mint abban a pörhahászó korban remélni lehetett. Miután Thurzó Mária újabb engedményeket tett, a Vizkelethyek 1661 őszen elcsendesedtek.

Mária azonban nem sokáig élvezhette a békességét. Az ősi idő beálltával már igen elbetegedett. Végrendeletet akarván tenni, hivatta Beniczkyt, a kivel mindent el is készítettett, mire más nemes személyek a végrendelet előttemezése végett megjelentek. Úgy látszott, hogy az özvegy kissé fölépül, de javulása nem volt tartós; 1662 február 11-én meghalt.

Az örökségre sóvárgó atyafiság csakhamar egybegyült és a végrendeletet 1662 márczius 2-án fölbontották.

* * *

Thurzó Mária végrendeletének fölbontásától kezdve költőnk élete nem egyéb, mint a méltatlan zaklatások sorozata. Oka ennek egyrészt a Thurzó Máriával való főntebb vázolt összeköttetése, a mit nem nézett jó szemmel a rokonság, a közvetlen okot pedig a végrendeletben találjuk.

Thurzó Mária utolsó napjaiban mellőzve vérbeli atyafiságát, Beniczky Pétert tartotta maga mellett és vele iratta meg végrendeletét. Ennek a körülménynek hatása alatt annál inkább rossz néven vette a rokonság a végrendeletnek következő pontját: »— az

én testemnek eltemettetését s annak gondviselését bizom és hagyom Beniczky Péter uramra . . . Elvégezvén pedig testemnek eltakarítását, *bizom és hagyom azt is Beniczky Péter uramra, hogy ezen testamentumom szerint, az kiknek mint és mit hattam, azt ő kegyelme az szerint kinek-kinek, mindeneket kezéhez aggyon, ahhoz való levelekkel együtt*«. Ez a meghagyás míg egyrészt hiuságukat is bántotta, addig másrészt gyanút is keltett bennük Beniczky tisztakezűsége és becsületessége iránt. De talán mindennél jobban bántotta őket a következő: »Az felső és alsó-behinczei jószágot hagyom Beniczky Péter uramnak kilencz ezer forintban, mivel nekem tökéletesen szolgált sok dolgaimban«. Gyanusításukat fokozta és megerősítette a végrendelet utolsó pontja, mely szerint, a miről rendelést nem tett vagy elfelejtkezett, s azokról valami kérdések lehetnének vagy jöhetnének, Beniczky Péter igazítsa el és disponáljon róluk.

A gyanú és irigység nem hagyta nyugodni a vérmes reményében némileg csalódott rokonságot. Egyrésze ugyan kénytelen-kelletlen belenyugodott, de a másik része élükön Ujfalussy Andrásal protestált a végrendelet ellen. De, hogy ügyük számára biztossítsák a talajt, előbb belármázták az országot, képtelennél képtelenebb vádakot szórva a testamentárius Beniczky Péterre és csak ilyen előkészületek után bízták meg Illésházy Gábort és Ujfalussy Andrást teljes hatalommal, hogy a végrendelet megsemmisítését kérjék a nádortól. Beniczkyt pedig törvény elé idéztették.

A pör megindításának, mint költőnk maga is mondja végrendeletében, Hidvéghy Mihály volt az incitatora, mint a kinek a végrendelet semmit sem juttatott, lelke és mozgatója pedig Ujfalussy. Kilátásaik alaposak voltak. Az előkelő rokonság¹ fölvonulásától biztos sikert vártak.

Ujfalussy kieszközölte a nádortól, hogy 1662 július 1-én az esztergomi főkáptalan előtt a tanúkihallgatást megejtsék. Beniczky viszont, látva az ellene indított hajsztát, szintén tett lépéseket ügye érdekében. Először is gondoskodott arról, hogy a végrendeletnek a szentszék előtt tekintélyt biztosítson; azután pedig 1662 december 27-én az esztergomi főkáptalan előtt tanúkihallgatást eszközöltetett annak bizonyására, hogy Thurzó Mária még életében kiosztotta drágaságait rokonai között.

Vége 1663. január 22-én megtörtént az első tanúvallomás a Thurzó-örökösök részére. Ezek a vallomások nagyon befeketítik Beniczkyt. A tanúk szerint Beniczky az asszony tudta nélkül készítette a végrendeletet és az előttemezés végett megjelent egyénekkel üres lapot íratott alá (a nagy-répenyi pap vallomása) és nem is mondta Thurzó Mária, hogy az az ő végrendelete. Továbbá oda is nyilatkoztak némelyek, hogy Thurzó Mária halála előtt

¹ Eszterházy, Draskovich, Illésházy, Thököly, Barkóczy, Endrődy, Károlyi-Jakusich, Czobor családok.

bizonyos leveleket adott át Beniczky Juditnak, melyeket Beniczky Péter az asszony halála után elégetett; a drágaságokkal, borral, gabonával szabadon töltözött és ládában hordatta el a kastélyból a kincseket. Ki kell még emelnünk azt a vallomást, mely szerint az örökösök a kihirdetésnél »közönségesen« ellene mondtak a végrendeletnek.

Hidvéghy még ezzel sem elégedett meg. Egy írással állott elő, mely szerint Thurzó Mária arra hatalmazta föl (1661 december 23-án!), hogy ha Ujfalussy, a testamentarius a végrendeletben számára biztosított 4000 forintot ki nem fizeti, az örökösökön hajthassa be. Pedig, mint említettük, a végrendeletben szó sem esett Hidvéghyről, ő tehát levele alapján, mint acquisitiót kereste a 4000 forintot Beniczky Péteren, mint hagyományosan és testamentariuson.

Leszenyei Nagy Ferencz nádori ítélőmester 1663 január 21-én hozott ítéletével Beniczkyt a kérdéses összeg megfizetésére kötelezte. Beniczky olyannyira bízott a maga igazában, hogy e pörben még csak nem is védte magát. A pörös atyafiak pedig nagy örömmel fogadták az ítéletet, mint olyat, a mely az ő követelései jogosságát is igazolni látszott.

De tekintsük közelebbről Hidvéghy levelét. A levonandó következmény a folyamatban levő pör megítélésében is segítségünkre lesz. Hidvéghy kötelezvényét Thurzó Mária állítólag így indokolja: mivel testamentum sokszor vagy elvész holtá után az embernek vagy életében is megmásoltatik vagy etéveledik. És Komáromy András igen találó megjegyzése szerint hozzá tehetne volna még: »vagy az örökösök megtámadják annak érvényességét«. Érdekes még az a megokolás, hogy hátha Ujfalussy »valami csodálatos ok miatt« nem teljesitené végakarátát, azaz nem fizetné ki Hidvéghynek a 4000 forintot.

Az egész dolog, mint látjuk, összefügg a végrendelettel. Ha igaz a végrendelet, igazságtalan volt Beniczkynek 4000 forintig való elmarasztalása. Pedig a végrendelet igaz és Beniczky tisztakezűsége, a végrendelet szellemében való eljárása sem eshetik kifogás alá.

1663 május 10-én ugyanis Kisvárday Mihály kanonok által megtartott tanúkihallgatásból világosan kitűnik Beniczky ártatlansága. Megjelent ezen a kihallgatáson Paczolay György is meg a nagyrepényi pap is; és — mindketten ellenkezőjét vallották annak, mint a mit a Thurzó-örökösök javára történt tanúvallomás alkalmával mondtak, pedig ott az ő szavuk volt a legnyomósabb. Most igazolták, hogy Thurzó Mária ép elmével tette végrendeletét, ők is tudták, hogy mit előttemeznek; kitűnt továbbá az is, hogy a Thurzó-örökösök nem protestáltak a végrendelet ellen »közönségesen«, sőt némelyek el is fogadták az örökséget és ezzel a végrendeletet is érvényesnek ismerték el. A végrendelet tehát nem Beniczky hamisítványa vagy csellel aláíratott önkényes készítménye, hanem törvényes végrendelet.

Hanem bárhogy igazolta is ez a második tanúvallomás Beniczky ártatlanságát, Ujfalussy nem nyugodott és más eszköz hiányában a bíraskodó papokat akarta megnyerni. »Kedveskedett« is nekik sok mindenféleivel. De Beniczkynek is voltak pártfogói: Bartók István és Szily András. Különben meg ő maga is fölhasználta e téren való jártasságát. Prókátorra által húzatta-halasztatta a pörfölvételt, hogy azalatt a tanúkihallgatást befejezhesse. Két terminusra meg sem jelent, hanem csak a harmadikra. Ekkor aztán megesküdütt arra, hogy Thurzó Máriának semmiféle végrendeleti intézkedését nem égette, sem más által el nem égettette, a végrendeletet nem a maga kénye szerint csinálta, sem az özvegyet nem befolyásolta annak készítésében. A pör immár a vége felé közeledett. Míg azonban a felpörösök a tanúvallomási jegyzőkönyv ellen tettek kifogásokat és így késleltették az ítélethozatalt, Beniczky Péter elbetegesült és kénytelen volt Nagyszombatba visszavonulni. Fáradozásának nem láthatta gyümölcsét és nem boldogíthatta az a tudat, hogy megrágalmazott nevét ismét tisztán látja a világ. Betegsége végkép megtörte őt és 1664 február 8-án végrendelkezett¹ s még ugyanezen hónapban meghalt.²

Könnyen folytathatta most már Ujfalussy Beniczky örököseivel a pört, különösen, mikor már Bartók István sem élt. Fáradhatatlan utánjárásának, ajándékozásainak meg is volt az eredménye: 1666 február 16-án Thurzó Mária végrendelete érvénytelennek nyilvánított és a Beniczky-örökösök 1668-ban bátyjuk révén Thurzó Máriától örökölt jószágok visszaadására és nagy összeg pénz fizetésére ítéltettek. De Ujfalussy halála után a királyi tábla részben igazságot szolgáltatott nekik, mert az első bíróság ítéletét megsemmisítvén, a Thurzó-örökösöket a Beniczkyéktől igazságtalanul elfoglalt javak visszaadására kötelezte és végre a felek 1678-ban barátságos egyezsége léptek.

Költőnk a tiszta lelkiismeret tudatával szállt sírjába; hiszen betegágyán is bátran vallja Isten és világ előtt, hogy a méltóságos Thurzó familiának ellene indított követeléseit illetőleg semmiiben sem érzi magát consciusnak.³

A mit a hézagos életrajzi adatok csak egy-egy villanással engednek látni, jobban megvilágítja végrendelete és költészetének egyes helyei, milyen volt Beniczky mint ember.

Jó szívét, mely mások bajai iránt mindig csak részvétet érzett, életének több mozanata bizonyítja. Jobbágyainak csak egy pár sor írással kellett hozzá fordulniok,⁴ ha szűk esztendőkből nem tudták beszolgáltatni a tizedet, elvárt ő vele akármeddig, el is engedte

¹ B. cs. lt. fasc. II. nr. 12.

² Febr. 29-én már nem élt, mert akkor már Beniczky Pál és Spáczay Imre, mint testamentáriusok intézkednek Beniczky Ferencz gyermekeinek hagyott örökség ügyében. B. cs. lt.

³ Végrendelete.

⁴ Több kérő levél a B. cs. lt.-ban.

nekik. Nehogy halála után eszébe jusson valakinek künn lévő adósságait behajtani, meghagyja, hogy senki az ő holta után meg ne vegye rajtok, úgy is elégette szegényeknek mindenüket a pogány. Gondoskodott az emberbaráti intézmények segélyezéséről is és áldhatták porait a betegek is a zólyomi és korponai ispotályokban.

Életét a szorgalmas tevékenység jellemzi. Élhetett volna gond nélkül, élvezhette volna korának divatos élvezeteit. De ő mégis fáradozott — mások érdekében. Nem anyagi haszonlesésből, csupán tiszta részvétből tette, a mit kinek-kinek tett. Jutalma félreismerés, gyanusítás, rágalmozás és meghurcoltatás volt. Ezek közepette csak a tiszta öntudat és mély vallásosság volt a vigasztalója.

De nemcsak lelkében volt vallásos, hanem meggyőződésből katolikus és egyházáról anyagilag is gondoskodott. Az esztergomi káptalannak hagyta ujlaczkai birtokát, a templomi fölszerelés gyarapítására pedig egy arany kazulát, ezüst csengetyűt, ostyatartó ezüst-aranyos skatulyát, ezüst vödröt, szentelt viztartót.

Nem feledkezett meg azokról sem, kik életében szeretettel viseltettek irányában, mint Bartók István, Szily András, Spáczay Imre. Jutott azért arra is, hogy a testvéreit is gazdagítsa.

Életéhez nem fűződnek országos események, bár azért pályafutása nem volt közönséges. A kitüntetések nem kereste, mégis elég sűrűn volt bennük része.

Családi életet nem alapított. Költeményeinek néhány helye talán engedne fiatalkori szerelmére következtetni s érhetne talán csalódás is, de pozitív adatok híján ki állíthatja mint ténnyt?

Ránk maradt versei jámbor lelkületről, meggyőződésszerű vallásosságról, józan életfelfogásról, ember- és világismeretről, bő olvasottságról tanuskodnak. Élete, egyénisége a kevés adatból is vonzónak, férfiasnak, becsületesnek tűnik elénk.

II. BENICZKY PÉTER KÖLTÉSZETE.

1. *Költészetének tárgyköre.*

Beniczky Péter végrendeletében intézkedett arról, hogy kéziratban lévő versei el ne kallódjának, hanem nyomtatásban is megjelenjenek: »az minémű magyar verseim vannak Vereskőben, adja Beniczky Pál öcsém uram nagyprépost urannak és adjon elegendő költséget is a kinyomtatására önagyságának.« Bartók István tényleg még 1664-ben eleget tett barátja kívánságának és kinyomatta a verseket Nagyszombatban.¹ A baráti kegyeleten kívül talán az is siettette a kiadással, hogy ezek a jámbor lelkületről tanús-

¹ Ma már ez a kiadás egy példányban sem ismeretes.

codó versek is segítsenek eloszlatni azt a balvéleményt, a melyet a Thurzó atyafiak költőnkről úgy látszik igen széles körben terjesztettek.

Már maga a cím két részre különíti Beniczky irodalmi munkásságát: Magyar ritmusok, avagy versek, melyeket írt nemzetes Beniczky Péter szentelt vitéz. Első része szép isteni dicséreteket és penitencziatartásra indító énekeket foglal magában; második közönséges magyar példabeszédeket szép oktatással. Ezen elkülönítés azonban egyik résznek sem jelöli meg a foglalatát pontosan. Az első részben levő versek mindegyike ugyanis sem a szép isteni dicséreteket, sem a penitencziatartásra indító énekek neve alá nem foglalható, viszont a második részben sem csupán »közönséges« magyar példabeszédek vannak.

Egyelőre költészetének első részét tárgyaljuk és a tárgyalás könnyebb áttekinthetése végett két csoportra osztjuk: a tulajdonképeni istenes énekeinek és elmélkedő illetőleg oktató költeményeinek csoportjára. Az istenes énekekhez soroljuk a tizennégy szorosan bűnbánó költeményén kívül a teremtésért való hálaadását, a mennyei boldogságnak kívánását, útonjáróknak oltalomkérését Istentől és két reggeli énekét. Ezekben ifjúsága vétkét, szabad kényén éltét ismervén kesereg; siratja káromlását, csalárd vádolását, másokat csábító sok szempillantását, hivalkodását, trágár szavait, kit mondatott vele bor. Vádolja kősziklától fajzott, sárkány tején hizott elfajult kemény szívét; s midőn a sok bűnvádolás, ez a lelki romlás minden jóktól megfosztotta, midőn reménye fogyott s kétsége ráomlott és árvaságra szorult, irt keres bűnsebzette lelkére, melyet nem talál a füvekben, kövek ereiben, nem a vizekben, mert csak Krisztus sebe, véres förödője gyógyíthatja meg szívét. Kegyelemért megy a gazdag kegyelmű, nagy irgalmas kedvű Istenhez, esedezik, hogy bűneit bocsássa meg és óvja a további vétkezéstől, mert oltalma nélkül hamar elmerül ismét gonosz bűnökben. Kéri Istent, rontsa el a rossz szokást, akadályt s tántorgást, küldjön malasztot mennyekből, mert egyedül ő az, kitől minden épül, ki mindent szent életre fordíthat, minden sötétséget, ellenséget elronthat. Az Isten végtelen hatalmával szemben beismeri csekélységét, érzi, hogy föld szennyéből való por, hogy ocsmányabb a legyeknél; élete olyan, mint a gyenge üveg, mint a vízbuborék. De csüggedés nem vesz rajta erőt, mert habár bűnös is, de azért Akháb bálványát s Jeroboám borját segítségül nem hitta; fa, kő, érczistennek a Dágon ördögnek sohasem áldozott. Nem vakmerőségből, hanem erőtlenségéből vétkezett. Azért bízik, hogy az az Isten, ki Ádámot és Évát nem. veszté el azonnal, ki Kaint az első gyilkosságért csak haraggal feddé meg, ki Saulust csak vak-sággal büntette, feléje is kinyújtja kezét és leveszi róla ostorát. Ha mégis lelke néha háborog, ha kétség szállja meg szívét, ez csak pillanatig tart; rögtön eszébe hozza, hogy nem rövidült az Isten keze, segítségére jön a gyarló embernek. Csendességgel tűri

tehát állapotát tudván, hogy nem véletlenségből van az, hanem, mert megérdemelte.

Ilyen és hasonló érzelmeket szólaltat meg tizennégy szorosban bűnbánó énekében. Az istenes énekek neve alá foglalt többi költeménye derültebb színezetű. Két reggeli énekében erőt kér a napi munkához, hogy azt úgy végezhesse, hogy Istennek tetsző legyen. Áhítatos lelkületért, vigyázó szívért béketűrő lélekért, szorgalmatossáért, egészségért stb. tiszteli egynéhány verssel, sovány könyörgeggel Istennek szent nevét. A teremtésért való hálaadásában Isten végtelen bölcsességét és hatalmát magasztalja; s azt a sok jót látván, a mivel az embert elhalmozta, az egeket, boldogult seregeket és a szent angyalokat hívja, hogy segítsék magasztalni az Urat, mert ő egyedül elégtelen. A mennyei örök boldogság kívánásában mint szarvas melegben siet, hogy folyó vízben oltsa szomjuságát, úgy kívánczik az ő lelke Istenhez, hogy fáradtságát enyhítse.

Az útonjáróknak oltalomkérése Istentől nem oly általános, mint a cím után gondolni lehetne. Mikor egy alkalommal el kellett mennie Lóczyról, indulása előtt egy sást látott, melynek bátor repüléséből vett okot verseire. Reméli, hogy Isten, ki Jákobot megvédte bátyja haragja ellen, az ifjú Tóbiást megmenté ördög Asmodeustól, ki a három szent királynak csillaggal mutatta meg útját, őt is visszahozza még Lóczyra neve dicséretire.

Ezekon kívül írt nyolcz elmélkedő, illetőleg oktató verset. Egyikben azt forgatja elméjében, hogy a világ javaiban semmi sincs állandó, másban, hogy a szabadságnak méltósága mindenkinek kívánatos; kettőben a szerencsének tündéres mivoltáról és állhatatlanságáról elmélkedik, majd a kívánatos kikeletnek gyönyörűsége köti le figyelmét, de utóljára elszomorodik, mert bár minden örül és vigad, de neki szegénynek s árva bús fejének keservesen foly dolga; máskor kertjében sétálva a virágok ékességéről elmélkedik és a rózsának adja az elsőséget.

Egyben meg azon közmondás igazságát bizonyítja, hogy ember fogad fogadást, agg eb, a ki megállja és végül azt fejtegeti, hogy a szabad zabola nélkül való nyelv mindenenket visszamagyaráz. Ide soroljuk még a Béfejezését a verseknek, melyet a ritmusai gyengeségének védelmére írt. Elismeri, hogy versei gyarlók, tudja, hogy az irigység szóba veszi őket, de hát legkönyvebb az embernek másokat itélni, de a maga vétkét nehéz megismerni. Ezt bizonyítja szentenciákkal és természeti képekkel; s ha valakinek mégsem tetszenek csekély ritmusai, írja mássát jobban.

Két versét címük ezen csoporthoz sorolná, de tartalmuk más jellegű. Az egyik: Bú és bánat henylő szívben ver fészket, a másik: Az embernek magaaajánlásáról és biztatásáról. Mindkettő magán életére vonatkozik a költőiségnek minden nyoma nélkül.

Van Beniczkynek egy költeménye, mely megérdemli, hogy külön említsük meg; ez: Hogy az Isten egyedül maga veri a hadakat és nem emberi erő által. Tudjuk, hogy költőnk, miután a

hogy törődött az ország állapotával, szíven fektűt jóléte, azt ez a költeménye bizonyítja. Első része vallásos elmélkedés az Isten mérhetetlen hatalmáról és arról, hogy gyakran mily csekély eszközökkel tette tönkre a földi hatalmasokat. De a második részben mintha Zrinyi hatalmas szavát hallanánk: Buzduljon fel a magyar vér, terjeszsze régi hírét és ne rettenjen a pogány hírétől, hanem éles törét és kemény fegyverét hízzalja török vértől. Ne bízza magát másra, hanem maga menjen elől és csak Istentől kérjen segítséget. Akkor írja ezt, mikor a török hazánkra készült rontani népünk rablására. Képzetele visszaszáll abba a korba, mikor annyi dicsőségről beszél a krónika, a hagyomány:

Régi vitézeknek
Scythiai vérnek
Irtam, meg ne rettenne;
Hanem régi Márshoz
S hadakozó társhoz
Társúl mellé sietne!

Itt említjük meg, hogy Beniczky nyomtatásban megjelent magyar versein kívül tót verseket is írt. Ezeket a verseket Sasinek V. Ferencz közölte a túróczszentmártoni tót irodalmi és kiadó társulat »Matica« archívumában. A tót kézirat, melyben ezek a versek fönmaradtak, 1652-ből való másolat. 1690-ben egy Tomcsányié volt, 1748-ban Plesovsky, 1770-ben pedig Buocz János birta, a ki saját vagy másolt verseket és kötetlen axiomákat írt hozzájuk. A kézirat Beniczkynek 228 példabeszédét és »mindenféle szinekről, melyeknek kimutatattanak tulajdonságaik is« két strófás versét tartalmazza — tót nyelven. Ennek alapján akarta Sasinek Beniczkyt tót költőnek föltüntetni, bizonyítéknak véve még a tót hangzású nevet is.

Toldy Ferencz és Gáspár Imre ezzel szemben úgy vélekedtek, hogy itt egyszerűen Beniczky verseinek tót fordításával van dolgunk, de eldöntetlenül hagyták a kérdést, hogy ő maga vagy más fordította-e verseit tóra.¹ Pedig a kérdés sokkal egyszerűbb, mint első tekintetre látszik.

A tót verseket tartalmazó kézirat 1652-ből való, tehát még Beniczky életében írták össze. A ki át tudja érteni, hogy a XVII. században a versírás milyen divatos szokás volt, semmi fönnakadni valót sem fog találni azon, hogy a tót nyelvet is beszélő Beniczky rokonainak és ismerőseinek kedvéért vagy talán éppen unszolására tót nyelven is verselt, melyeket az érdeklődők kegyelettel összeirogattak. Valószínű az is, hogy nem csak a Sasinek által ismeretett kézirat keletkezett ily módon, hanem több is, melyek azóta

¹ Vasárnapi Ujság, 1878. 45. sz.: Gáspár Imre: Beniczky Péter XVII. századi magyar költő tót versei.

katonaelettől megvált, nem vett részt országos dolgokban. Azonban, vagy elkallódtak, vagy még lappanganak. Hogy nem más fordította Beniczky verseit tóra, hanem ő maga készítette így, az is bizonyítja, hogy a tót versek között akad olyan is, melynek nincsen egész megfelelője a magyar rigmusok között. Egyébként pedig Beniczkynek verseire vonatkozó végrendeletbeli meghagyása is enged arra következtetni, hogy két nyelven verselt. Ha csak magyarul írt volna, akkor fölösleges azon kitétele, hogy »az minémű *magyar versei*« vannak, azokat nyomassa ki Bartók István. De hogy tót verseire nem sok súlyt fektetett, arról éppen végrendeletében való mellőzésük tanúskodik.

2. Beniczky istenes énekeinek forrásai.

Beniczky Péter élete folyásával kapcsolatban az irodalommal való foglalkozását éppen csak érintettük. Ezen eljárásunk oka az, hogy nem találtunk benső kapcsolatot az ő élete, egyénisége, törekvései meg költészete között. Ő nem azért írt, mert egy belső, ellenállhatatlan, kítőrni, megnyilatkozni vágyó érzés ösztönözte, az ő verseit nem szülte a költői ihlet, verseinek tartalma nem közvetlen fakadt az ő lelkivilágából: Beniczky nem hivatásból verselt, hanem divatos szokásból. Erre a jelenségre különben még visszatérünk költészetének, mint ilyennek részletesebb méltatásánál, itt csak magát a tényt bocsátottuk előre, hogy költészetének forrását nem az ő egyéniségében kell keresnünk. Beniczky maga mondja munkájának berekesztésében, hogy ő nem más okból, csak időcsalásból szerzette e verseket; azért csak úgy fejtse, hogy vissza ne értesd ez homályos ígéket. Nem írta verseit elmemutatásért, hanem olykor s néha csak a mulatságért. Időtöltésből, mulatságból szeretett olvasgatni és az így szerzett gondolatkörből azt, a mi neki és korának legjobban tetszett, versbe szedte; úgy gondolta, hogy a »fenhéjázó elme a mit kigondolhat, az együgyű ész is utána nyomozhat«. Ebben ő maga céloz arra, hogy írott forrásból merített. Költészetének általános, külső jellemvonását pedig a korszellemben, vallásos hagyományban és egyéni természetében kell keresnünk.

Korszellem hatása alatt állott az egyén mindenha, a korszellem tölti el lelki világát, irányítja gondolkozásmódját; csaknem azt mondhatjuk, hogy ez szabja meg mindennapi élete sorát, mert tőle áthatva ez irányítja tetteit. Ezt a hatalmas erőt, úgy, a hogyan az egyes korszakokban nyilatkozott, legélesebb világításban tárja elénk az az irodalom, melyet időnkint áthatott. Ennek a hatalmas erőnek atyását a mi irodalmunk sem tagadta meg soha; még akkor sem, mikor nem volt olyan izzó, olyan átható, mint a XVII. században, az ellenreformáció korában.

A XVII. század első felének uralkodó eszméje Magyarországon a katolikus vallás és egyház restaurálása. Az volt a célja ezen

eszme apostolainak, hogy első sorban a lelkekben biztosítsák a katolikus egyház erősségét. Attól kezdve, hogy 1585-ben az első magyar jezsuita, Szántó István Pázmány szülőhelyén határozott formában kimondja, hogy ők »Kálvin, Luther és egyéb eretnekek hamis tanítását irtják«¹, minden téren megindul a katolikus visszahódítás. Azután a fényes palotáktól a parasztkunyhóig hallják Pázmány ellenállhatatlan ígét, melyek küzdelemre, harcra szólítanak. A hívőkben fölbred a vallási önértet, a vallás iránt való odaadó érdeklődés és a lelkek erős vágyódással vágnak a győzelemre. A vallás nagy gondolatok szülőanyja, országos törekvések rúgója lesz. E törekvésekből győztesen emelkedik ki az erőre kapott katholicizmus és a protestáns Magyarországon született Pázmány katolikus Magyarországon hal meg.² A lelkeknek vallási eszmékkal való etelése sehol erősebben nem mutatkozik, mint a nemzeti elkület tükrében, az irodalomban. A XVII. század első felének irodalma túlnyomóan vallásos, vagy legalább a vallás szolgálatában áll. Azonban közelebbről a lírai költészet csak vallásos, de nem vallási eszköz. Éppen ez a különbség a XVI. század lírája között és a között, mely a katolikus visszahatás korában keletkezik. A protestáns kor verselői vallási tanokat hirdetnek, a katolikus visszahatás korában mindkét részen — igen csekély kivétellel — csak a vallásos lélek érzelmeinek adnak kifejezést minden polemia, minden theologia nélkül. A protestáns korban vallási czélokot szolgál a költészet, a katolikus visszahatás korában önmaga a czél. Mintegy önként terem azon szellem hatása alatt, mely más tekintetben is mozgatója a kornak. A járulékokat pedig a vallásos hagyomány és az író egyéniségének befolyása adja.

A vallásos hagyomány a XVI. századból szivárgott át a biblia útján minden megszakítás nélkül. Ez a biblián alapuló vallásos hagyomány mindenha élt az egész keresztény világban, mint vallásos néphagyomány, de írott emlékekben csak akkor nyilatkozott, mikor más indító ok is hatott közre, mely a bibliára különösebben is fölhívta a figyelmet; ez az indító ok nálunk a XVI. és XVII. században volt a legerősebb. A biblia volt a vallási küzdelmek középpontja; azt keresték, azt kutatták, kinek ad ez igazat. De különbség van a XVI. és XVII. század bibliai hagyománya között. Mindkettőben a büntető Isten eszméje jelenik meg, de míg amott csak sújt, itt föl is emel; ott mint büntető bíró szerepel, itt mint szigorú atya, kitől azonban kegyelmet is lehet remélni. Ez a fölfogás összefügg az országos állapotokkal. Mohács után nem volt remény a szabadulásra, a nemzet sírt, kesergett, az Isten irtalmáért kiáltott, de nem hallott vigasztalást, költői a keserűség hevében született jeremiádokkal kiáltották neki, hogy bűneiért csak veszét várhatja. Amint azonban a század vége felé már győzelem is kísért a magyar

¹ Fraknoi: Pázmány Péter. 15. l.

² Riedl Frigyes: A magyar irodalom főirányai. 126. l.

vitéséget, kezdett a nemzet éledni, remélni, bizalma egyre növekedett, látta, érezte, hogy az Isten nem fordult el tőle végkép.

Ez a különbség a két század irodalmának hangján is megérzik és Beniczky költészetén is észrevehető, hogy olyan időből való, mikor a bánatot már a remény enyhítette.

Ezen röviden vázolt uralkodó eszmék és irányok nyomták rá bélyegüket Beniczky Péter költészetére és általános jellegét ezekből érthetjük meg. Kísért a gondolat, hogy életviszonyaiban is keressünk hozzá magyarázatot, de visszatart bennünket a hipotézisektől való idegenkedés. Mindössze is csak annyit mondhatunk, hogy lóczy magányában — a hol költeményeit, mint alább látni fogjuk, írta — elvonulva a világi bajoktól, elmerülve a vallásos gondolatokban, elmélkedésben, mint ezeknek természetes következménye a maga hibái, botlásai is eszébe jutottak és közrehatottak istenes énekei megírásában.

De ha ezen tényezők mellett visszagondolunk azon tárgykörre, melyet istenes énekei felölelnek, önként felőlük ennek csekélyisége azon erős tényezőkkel szemben, a melyeknek hatása alatt írt. Ez a körülmény érlelte meg bennünk azt a gondolatot, hogy kutassuk, nem volt-e más valami, a mi mintegy kerékkötő működött közre abban, hogy az a forrás, melyből költésze fakadt, ebben nem szélesült ki dagadó folyamává. És megtaláltuk ezt az okot: kitént, hogy nem közvetlen, hanem közvetve merített a forrásból, a mi által önként tárult föl előttünk írói egyénisége is.

Általában az a tudásunk a főrangú lírikusokról, hogy Balassa légkörében mozognak, hogy költészetük merő Balassa utánzás, Balassa Bálint erőteljes költészetének gyenge visszhangja. Ez a fölfogás begyökerezett irodalmi tudásunkba, de azután mégsem voltunk eléggé következetesek főrangú lírikusaink költészetének megítélésében, mert ezen alapelvből kiindulva nem lett volna szabad annyi értéket sem nekik tulajdonítani, mint a mennyit megadtunk nekik. Az újabb kutatások kiderítették, hogy például Rimai költői egyéniség,¹ ha jóval gyengébb is, mint Balassa és most látni fogjuk, hogy Beniczky Péter költészetének tárgyai sem *csupán* Balassánál találhatóak vagy helyesebben szólva tárgyi tekintetben nem kizárólag Balassa költésze az a forrás, a honnan merített.

Istenes énekei egyrésznél tárgyat közvetlenül Pázmány Péter imádságos könyvéből vette. Pázmány imádságos könyve 1606-ban jelent meg Grácban; ez volt az *első magyar nyelvű katolikus* imádságos könyv, a mely igazán nagy szükségletet elégített ki, annál is inkább, mert nem csupán imádságokat tartalmaz, hanem oktatásokat is, melyek a katolikusok vallási életében irányítóul szolgáltak. Imádságok tekintetében pedig oly bő, hogy ma sincs hozzáfogható. Ezek a meglehangú és magas szárnyalású imádságok valósággal lebilincselik a vallásos lelket.

¹ V. ö. Radvánszky Béla br. Rimairól írt tanulmányait.

Az emberi gyarlósággal szembeállítják az Isten fönségét és hatalmát, a vétkekesség tudatával az önmegalázást, az isteni irgalommal pedig a megbocsátás reményét keltik föl. Nem csoda tehát, hogy »minden rendektől nagy kedven fogadtaték«, mint Pázmány maga írja róla. Nemcsak katolikusok használták, hanem protestánsok is, sőt az eperjesi prédikátor is kiadta a könyv egy részét a saját neve alatt felekezete számára.¹ Hogyne lett volna az egyébként is Pázmány szellemének hatása alatt álló katolikus családoknak legbecsesebb tulajdona és vallásos érzésüknek, gondolkozásuknak vezérfonala? Így volt ez költőnkénél is, a kit különben egész életfolyása és írásai is jámbor, istenes embernek tüntetnek fel; meg a papi társaságban való forgolódás, a papokkal való szoros barátsága sem volt e tekintetben bizonyára ránézve hatástalan. Az imádságok közül többet szinte könyv nélkül tudhatott, gondolatai bevésődtek emlékezetébe és irányították vallásos érzését, gondolkodását; vissza-visszatért hozzájuk és a maga multságára versbe foglalta őket.

De nemcsak gondolatokat vett át Beniczky Pázmány imádságos könyvéből, hanem egyes imádságoknak egész gondolatmenetét is, sőt, ha éppen a vers nem kívánta, a szavakon sem igen változtatott.

Beniczky több költeményének már a címe is rávezetett bennünket Pázmány megfelelő imádságaira. Így a két reggeli ének egybevetése Pázmány hat reggeli imádságával világosan mutatja összetartozásukat, a hatodik számú reggeli imádságnak pedig az első reggeli ének egyenes versbeszedése. Ugyanígy a következők: A teremtésért Istennek hálaadás Pázmánynál A teremtésért és táplálásért hálaadás, A mennyei örök boldogság kívánása Pázmánynál Az örök boldogság kívánása, Útonjáróknak oltalomkérése Istentől Pázmánynál Útonjárók könyörgése, Hogy az Isten egyedül maga veri a hadakat és nem emberi erő által Pázmánynál Mikor hadakkal ostoroztatunk cím alatt található. De nem egész terjedelmükben foglalja versbe ezen imádságokat, ki-kihagy egy-egy részt, legtöbbször éppen a legerőteljesebbet, mintha érezné, hogy nem képes azt úgy visszaadni, mint Pázmány hatalmas szava kifejezi; máskor tesz is hozzá egy-egy példálódzást a bibliából vagy subjectivitásnak látszó érzelmet vegyít bele.

Annak megvilágítására, hogyan és mennyiben használja föl Beniczky az említett imádságokat ezekben a derültebb hangú istenes énekeiben, egymás mellé állítjuk a következő éneket és imádságot:

¹ Fraknói i. m. 37—39. l.

*A Mennyei örök boldogságnak
kívánása.*

Örülj s vigadj lelkem,
Jutott kívánt hírem
Megyünk az Úr házában,
Holott az angyalok
S mennyei szent karok
Bévesznek társaságban.
Mert nincs maradásod
S bizonyos szállásod
E nyomorult világban.

Ott léssen szeretet,
Isteni dicséret
Szentekkel nyájasságod,
Öröm és dicsőség
S állandó békesség
Ott várja nyugodalmod.
A Jézus báránynyal
Isteni látással
Bételik kívánságod.

Szent János csak képbe
Nézte s jelenésbe
Mennyországnak szépségét,
Elolvadott szíve
S háborodott kedve,
Hogy látta ékességét.
Elme fel nem éri
Nyelv nem beszélheti
Ragyogó dicsőségét.

Mint szarvas melegben
Siet folyóvízben
Hogy oltsa szomjúságát:
Kívánczik lelkem
Hozzád úgy Istenem,
Enyhítsed fáradságát;
Lézengő lelkemnek
Szárnyaszegett légynek
Mutasd meg boldogságát.

Miért hosszabbodik
S életem vonódik
E bűz s bűdös tömlöczben?
Mert megunta lelkem
Bujdosását s éltem
E csalárd setét völgyben

Az örök boldogságnak kívánsága.

Örvendeztem azon, amit hallottam,
hogy az Úr házába megyünk, holott
nincs semmi nyavalya, semmi bánat,
semmi szomorúság: mert eltörli az
Isten könnyhullatásainkat és elker-
geti *minden* fájdalunkat. Miképen
kívánczik a szarvas a kútfőhöz,
úgy kívánczik az én lelkem
tehozzád Uram; mert tudom, hogy
nincs itt maradandó városom.
Mily gyönyörűségesek Uram! a te
sátoraid; kívánczik és elbágyad
az én lelkem a te hajlékaidban.
Ki szabadít meg engem e halálnak
tömlöczéből és fogságából? Jaj
nekem, mert meghosszabbított az
én zarándokságom. Kívánom, hogy
megoldoztassam és Krisztussal le-
gyek; mert jobb egy nap a te há-
zadban, hogysesem ezer esztendő e
világban.

Örvendezz óh én lelkem! mert
az Úr házába mégy, melyben semmi
kisértet, semmi hadakozás, semmi
félelem nincsen: hanem csendes és
bátorságos öröm; holott nincs semmi
irigység, semmi visszavonás, semmi
gonosz hívság. Óh áldott óra, mely-
ben vígan éneklém én is szent
Dáviddal, hogy: tűzön és vízen
által vittél engem és nyugodalomra
jutottam. Akkor én is örvendetesen
mondhatom a szentekkel: Úr Isten!
királyokká tettél minket és ural-
kodunk örökkön örökké; nem ezen
a földön, melyen rövid és mulandó
minden öröm és birodalom; hanem
amaz élők földén, a hol sem tudatlan-
ságnak sötétsége nem leszen, mint
az egyiptombeli homályban, mert
Isten és a bárány igaz világossága
annak a városnak; sem nyughatat-
lan kívánságok nem találhatnak,
mert az Úr mindeneben minden

Éjjel-nappal csak sír,
Óhajt, míg arra bír,
Vidd bé a dicsőségben.

Mert jobb ottan egy nap,
Hol irigység nem csap,
Mint itt ezer esztendő;
Mert itt sok villongás
Talál bú s változás
Látod minden veszendő:
Hatalmas hatalom
Legyen mint nagy halom,
De elveszti az idő.

Mondjam szent Dáviddal:
Uram vittél által
Engem vízen és túzen:
Akkor áldjon lelkem
És dicsérjen nyelvem
Tégedet szemtül-szemben,
Hogy szép forrás főre
Az örök életre
Vivén teted kezdedben.

Örülj te is testem,
Noha bűnben estem,
De ei nem veszsz a földben;
Mint a szép búza mag,
Hogy földben el nem agg,
Ki újul kikeletben,
Így te is hamuból
Feltámadsz a porból,
Vigadsz örök életben.

Im azért kezdedben
Ajánlom mindenben
Néked uram magamot,
Ha tetszik kedvednek,
Mutasd meg lelkemnek
Színed s adj boldogságot.
Könyörgésem égben
Hadd jusson elődben
Ne nézd gyarlóságomat.

és megrészegít minket házának
gyönyörűségével, mely olyannyira
fölülhaladja a mi kívánságunkat,
hogy az emberi szív soha még csak
meg sem kóstolhatta azt a boldog-
ságot, melyet Isten készített híveinek.

Örülj te is óh én testem, mely
a halál által mint jó mag földbe
hintetel, hogy kikeletkor sokkal
ékesebben kizsendülj; mert most
rothadandó vagy, de akkor rotha-
datlan leszesz; most gyarló és
undok vagy, de akkor hatalmas
és dicsőséges leszesz: mert a lélek-
nek fényessége, gyorsasága, hathatós-
sága és megsérthetetlen volta reád
is átszarmazik.

Kezedbe ajánlom én Istenem!
lelkemet; te váltottál meg engem,
igazságnak Istene! Tudom, hogy
az én megváltóm él és az utolsó
napon feltámadok és ismét bőrömbe
öltöztvén, meglátom az én üdvözítő
Istenemet. Ez a reménység elrejtett
az én szívemben, és ezzel megyek
az én Uram elejébe.

A bűnbánó versekben azonban nem olyan szembetűnő Pázmány
penitenciális imádságaival való összetartozás; ezekben nem ragasz-
kodott Beniczky az egyes imádságok eszmemenetéhez úgy, mint
az imént tárgyalt énekeiben. Ez természetes is. A teremtésért és
táplálásért való hálaadás, a mennyei boldogság kívánása stb. olyan

imádságok, melyeket a buzgó lelkű Beniczky talán naponta elmondott és így érthetőek a külső egyezések is. De a gyónási, áldozási imádságokat már a dolog természetéből kifolyólag kevesebb szer mondta el; azonban ritkábban történt elmondásuk is elég volt arra, hogy a bűnről, bánatról és megbocsátásról Pázmányéval azonos gondolatokat és fölfogást keltsenek benne. Ezekben az azonos gondolatokban és egyező fölfogásban biztos jelét látjuk annak, hogy Beniczky bűnbánó énekeinek és Pázmány penitenciális imádságainak szoros közük van egymáshoz.

Tévedtek tehát azok, vagy legalább hiányos volt az ítéletük, a kik kizárólag Balassa költészetére vezették vissza Beniczky költészetét, tévedett Fülöp Adorján is, a ki meg kizárólag a kor-szellemből és Beniczky egyéniségéből akarta megérteni költészetét.¹

Azonban tagadhatatlan, hogy Balassa Bálint költészete is nagy, mondhatni elhatározó befolyással volt Beniczky költészetére, különösen általános jellemvonását, irányát tekintve. Szinte fölöslegesnek látszik megjegyezni, hogy mikor Balassa hatásáról beszélünk, Rimait is beleértjük, mert hisz a kettőnek költeményei együtt jelentek meg, együtt terjedtek el.² A XVII. század első felében egy verskötetről beszélhetünk, mely az utána következő lírát irányította.

Ezen verseskönyvnek hatása költőnkre első sorban technikájában nyilvánul. A Balassa-strófa játszi menetétől csak nagy néha tud szabadulni. Öt versét kivéve, valamennyit ilyen formában írta. Az öt közül kettőben az alexandrint, egyben az ősi nyolczast, egyben a Balassa-Rimai-féle mesterkétebb formát használja. A szerencsének tündéres mivoltáról szóló versét az »Árva fejem« kezdetű ének notájára írta, pontosan megtartván a két első sorban kilencz, a két utolsóban pedig tizenhárom szótagot. Az »Árva fejem« kezdetű szerelmes vers megvan a Mátray-kódexben és a Vásárhelyi-daloskönyvben. Akár egyikből, akár másiból ismerte meg Beniczky, mellékes kérdés; a lényeges az, hogy a Balassa-Rimai verseken kívül korának egyéb lírai terméke sem volt előtte ismeretlen.

Már abból is következik, hogy tévedés volna Balassa és Rimai költészetének tartalmi hatását teljesen megtagadni. Az ő költészetét ismerték akkor országszerte, ismerték különösen főrangú körökben; irogatásukat figyelemmel kísérték, sőt egyesek be sem várva a költemények megjelenését, levélben kérték Rimait, küldené el nekik egy-egy írását. Ez a nagy érdeklődés nem maradhatott eszmei hatás nélkül azokra, a kik olvasták, nem maradhatott hatás nélkül Beniczkyre sem, a ki nemcsak olvasni szerette a szép verseket, hanem maga is írt.

Így a természet szépségeinek, mint költői motivumnak használata a Balassa-Rimai költészete által került Beniczky költészetébe.

¹ Figyelő XI. k.

² Szilády Áron: Balassa Bálint költeményei. Bevezetés XLVI. l.

Ez az általános hatás részleteiben is mutatkozik, ha összevetjük Balassa néhány énekét Beniczkyével. Rövidség okáért legyen elég egyszerűen utalnunk Beniczkynek a kívánatos kikelet gyönyörűségéről írott versére, összevetve Balassának »Áldott szép pünkösödnek gyönyörű ideje« és »Széllyel tündökölni nem ládd-e a földet?« kezdetű költeményeivel.

A szerencse forgandóságát, állhatatlanságát Balassától kezdve többen földolgozták. Beniczky is Balassa nyomán nemcsak példabeszédeiben tér rá többször vissza, hanem két költeményében is erről elmélkedik.

Bűnbánati énekeiben azonban ne keressük ezt a tartalmi hatást. Azok a gondolatok és érzelmek, melyek e kornak bűnbánati költészetében kifejezésre jutnak, a kor és irodalmi viszonyok hatása alatt az egyén lelkébe annyira begyökereztek, hogy szinte természetesen látszik azok éneklése. E tekintetben az egyezéseket és különbségeket legfeljebb az általános jellegben és a kifejezés módjaiban kereshetjük. És Beniczky, bár kétségkívül Balassa nyomán indult, a bűnbánó lélek érzelmeinek költés alakjában való kifejezését tőle tanulta, csak a frazeológiáját tekintve írta bűnbánó költeményeit Balassa, illetőleg Rimai hatása alatt. A fölfogás, az általános jelleg félreismerhetetlenül más őnála, mint azoknál.

Az első megkapó különbség, hogy míg Beniczkynél túlnyomó a magavádolás, szinte a porig való megalázkodás, addig Balassánál ez sokkal csekélyebb mértékben van meg. Beniczky vádolja magát a bűnről, de mintha félne bocsánatot kérni, remélni; Balassánál sokkal kifejezettebb, sokkal erősebb a remény. Balassa nem annyira vádolja magát, mint inkább *elismeri*, hogy bűnös. Az ő izzó lelke még büntudatában sem jutott oda, abba a resignációs hangulatba, melyből Beniczky csak néha-néha tud szabadulni. Balassa közelebb tud és mer járulni a bocsánat forrásához, mint Beniczky, a ki meg is okolja, hogy miért esedezik mégis kegyelemért, irgalomért.

Ezzel szemben, mint láttuk, Beniczky bűnbánati költeményeinek hangulata, fölfogása egészen megegyezik azzal a fölfogással, a bűnös ember és a büntető Isten egymáshoz való viszonyának föltüntetésével, a mit Pázmány Péter imádságos könyvének hasonló tárgyú imádságai föltüntetnek.

Pázmány rendkívüli hatásának tudjuk be azt is, hogy Beniczky Balassát nem követte — miként más főrangú lírikusok — a szerelmi líra terére. Ő ugyanis — mint ezt példabeszédei tárgyalásánál látni fogjuk — ismerte és olvasta Pázmány egyéb munkáit is, a ki több helyütt elítéli a virágénekeket és kemény szavakkal illeti szerzőiket. Egyik prédikációjában meg ezeket mondja: »Kárhózat szerelmes históriákat forgatni, melyekből halálos méretnél, azaz veszedelmes gonoszságnál egyebet nem vehetni. Ah! mely nagy esztelenség az atyáktól vagy férjektől, ha virágénekeket vagy szerelmeskedésről írt könyveket adnak feleségök, leányuk kezébe... És hogy nyilvánban szóljak, a kik szerzik, a kik éneklük a virág-

énekeket, országos kerítők, közönséges kutakat mérgecsitők... mindazokban a gonosz indulatok vétkeiben részök vagyok, melyek az ilyen ének hallásából vagy olvasásából gyulladoznak.« Ilyeneket olvasott Beniczky és ki tudja, nem siratja-e ifjúsága vétkei közt azt is, hogy valaha ilyeneket is írt!? Pázmány eszméi sokkal inkább begyökereztek lelkébe, hogysem anathemájától meg ne rettent volna.

Beniczky költészetében a Pázmány munkáinak és Balassa költészetének hatásán kívül a biblia befolyása szembeűnő. Bibliai példázatok, képek, mondások sűrűn fordulnak elő az ő bűnbánó és más verseiben is. És ez igen természetes jelenség is abban a bibliás korban. Azért csak fölőseges szócsépelés volna ezekben a biblia közvetlen hatását keresni. Ugyanazok az ószövetségi szentírási képek, példák, zsolttárból vett gondolatok, melyek Beniczky költészetét tartikják, megvannak Balassánál is, Romainál is, de megvannak Pázmány imádságaiban is. Semmi egyéb ezek, mint közhelyek, a melyek a tizenhetedik században divatosak voltak. Abban a korban sokkal több volt a bibliai közhely, mint manapság. Egyrészt a biblia gyakori olvasása, másrészt a bibliai mondásokkal telített költői és egyéb irodalmi termékek iránt való érdeklődés elég érthetővé teszük e jelenséget. Mikor tehát Beniczky azt mondja, hogy úgy kívánkozik a lelke Istenhez, mint szarvas melegben siet, hogy folyóvízben oltsa szomjúságát¹ vagy azt óhajtja, hogy szent Dáviddal mondhassa: »Uram vittél által engem vizen és tűzen«,² éppen úgy nem szükséges közvetlen Dávid király zsolttárainak a hatását föltételeznünk, mint mikor a 148. zsolttár szavaival hívja föl az egeket, boldogult seregeket, a tenger habjait, kis és nagy föld vadait, hogy segítsék neki az Urat dicsérni, mert egyedül elégtelen.³ Hasonlóképen oknélküli aprólékoskodás volna a Dágon papjaival, Saullal, Dániellel, Tóbiással, Asmodeussal, Rafael angyallal stb. való példázgatásban a megfelelő szentírási helyek közvetlen befolyását keresnünk. A szentírás a tizenhetedik században nemcsak egészében, hanem részleteiben is a köztudatban élt; innen van, hogy e kor irodalma lépten-nyomon mutatja hatását.

Beniczky költészetére ható ezen tényezőkön kívül még ugyancsak verskötetének első felében némi népiességet kereshetnénk, ha tőle a népies jelzőt egyáltalán meg nem tagadnók. Az, a mi őt első tekintetre népies írónak tünteti föl, a verseiben található közmondások vagy közmondásszerű helyek; mert ő nemcsak különválasztva dolgozta át verses formába a közmondásokat, hanem az életkörülményeiről elmélkedő verseibe is befoglalta őket. Így a szerencse állhatatlanságáról, szabadság kívánatos méltóságáról, az emberi fogadás meg nem tartásáról és a zabolátlan nyelv megszö-

¹ A mennyei örök boldogságnak kívánása.

² U. o.

³ A teremtésért Istennek hálát ad.

lásairól írott elmefuttatásai nem egyebek, mint rokonértelmű közmondások összefűzése, illetőleg bővebb kifejtése; több hely meg egészen egyezik a megfelelő példabeszédekkel még a kifejezésekben is.

3. Beniczky példabeszédei.

Beniczky verskötetének második felét az a 250, helyesebben 248 (mert az első csak iratásuk megokolása, az utolsó pedig befejezés) példabeszéd teszi, melyek a legkülönbébb tárgykörben mozognak. Azonban így is csak számszerűen 248, mert tartalmukat tekintve több van közöttük egybefogható, egy-egy közmondásnak vagy axiómának más-más alakban való kifejtése. Szólnak ezek a példabeszédek mindenféléről: a mindennapi ügy magán- mint társasélet viszonyai, jó és rossz oldalai, a vallás, erény, bűn, hadi állapot, úri mód, házasság, gyermeknevelés, országkormányzás stb. mind megtalálhatók köztük.

A földolgozás szempontjából három módot találunk. Vannak példabeszédei között olyanok, melyek egy közmondást tartalmaznak. Ehhez az egy közmondáshoz fűzi magyarázatait, hol körülírva, hol természeti képpel megvilágítva. Például a 9. számú példabeszédben azt a közmondást magyarázza, hogy »nem jó a titkot mindjárt lefűjni«, a 2. számúban pedig természeti jelenségekkel iparkodik megvilágítani, hogy semmi sincs a világon állandó.

Nagy számmal vannak azon példabeszédei, melyek két vagy három hasonló jelentésű közmondást is tartalmaznak, vagy logikusan összekapcsolhatók. A 8. számú példabeszédben az utóbbi módon van összefoglalva ez a három közmondás: »Eszed előbb járjon nyelvednél«, »Sok beszédnek sok az alja« és »Mondj igazat, betörök a fejed«. A 12. számúban pedig a kérdékönségről szólván az »Öndicséret gyalázat«, »A botnak a végén van a bunkója« és »Nyugtával dicsérd a napot« közmondásokat kapcsolja össze.

A harmadik csoportba azon példabeszédeket soroljuk, melyeknek alapjául nem éppen magyar közmondás, hanem általános érvényű igazság, bibliai mondás vagy talán a maga gondolata szolgált.

Így pl. az 58. számú példabeszéd az »ész, fegyver és érték« mindeneket meggyőző hatalmát bizonyítja, a 73. számú pedig ezen szentírási helynek: »Non est volentis, neque currentis, sed miserentis Dei« (Rom. 9.) több szóval való kifejezése.

A könyv címe mindezeket közös névvel »közönséges magyar példabeszédek«-nek nevezi. Ez az elnevezés önként is azt a véleményt keltheti, hogy Beniczkyt szorgalmas közmondás-gyűjtőnek tekintsük, ki a nép között élve összejegyezte mondásait és más dolga nem lévén, henyélést kerülvén, versbe szedte és esetleg példázatokkal megvilágította. És valóban, a kik csak hozzászóltak Beniczky példabeszédeihöz, egyértelműleg azt a nézetet vallják,

hogyan a nép között gyűjtött és verses formába öntött közmondásokkal van dolgunk. Bármily tetszetős is azonban ezen állítás, egészében el nem fogadható. Hacsak egy futó pillantást vet is valaki ezen példabeszédekre, meggyőződhetik róla, hogy itt nemcsak magyar népi közmondások vannak, hanem körülbelül ugyanolyan mértékben latin és más axiómák és bibliai mondások is képviselve vannak. Az ugyan megengedhető, hogy ezeknek egy része élt a magyar nép között is, de bizonyára nem mind. Például »a hármasság utálatosságáról« szülő példabeszéd egyszerű fordítása ezen latin szentenciának: »Sunt tres, quos Deus odit, ut sunt: dives avarus, Decrepitus maechus, nimium pauperque superbus.« Ezen szentenciának tartalma a magyar közmondásokban is megvan, de *így együtt* sem régiebb, sem újabb közmondásgyűjteményeinkben elő nem fordul. Ha a XVII. vagy XVIII. században a nép között a latinhoz hasonló alakban élt volna, bizonyára fölvette volna adagiukai közé Kis-Viczay vagy a népies alakban vagy átvette volna Beniczkyét. Mint említettük, vannak aztán olyan példabeszédei is, melyek talán a maga gondolatát fejezik ki. Ilyenek különösen a hadi életre, kormányzásra, a feljebbvalók magukviselésére vonatkozóak, melyek közül többnek nem találunk megfelelőjét közmondásaink között. Már ez a jelenség is kizárja, hogy itt tisztán a nép körében gyűjtött közmondásokkal legyen dolgunk és ha mindenáron forráskutatást akarunk végezni, írott forrást kell keresnünk. Úgy látszik, erre is czéloz Bartók István azon megokolásában, hogy miért adta ki Beniczky verseit: »meg akartam mutatni, hogyha ember szintén sokat nem tanult és iskolában nem járt is, ha sokat deakul nem tud is; privato studio, csak a munkát és *olvasást ne restelje*, sok hasznos dolgokat cselekedhetik«. Ha írott forrást keresünk, természetesen, hogy megint csak Pázmányra gondolhatunk első sorban. Mindenki tudja, hogy Pázmány munkái és különösen prédikációi telve vannak közmondásokkal, elmés szólásokkal bibliából és világi irodalomból vett velős mondásokkal. Ezeket — különösen a prédikációkat — olvasgatva Beniczky a neki tetsző helyeket megverselte, közben magának is támadhattak gondolatai, vagy azok a közmondások és »szentírási locus«-ok másokat is idéztek föl benne és azokat is neki tetszőbb formába öltöztette.

Ezidőszerint azonban bajos volna kimutatni, hogy mit vett át Pázmány mondásaiból és mit másunnan, mert sajnos, még mindig csak jámbor óhajlás egy Pázmány jeles mondásaiból és általa használt közmondásokból készitendő rendszeres anthologia.¹ Itt tehát csak utalunk arra a sűrűn észlelhető kapcsolatra, mely Pázmány egyes prédikációinak gondolatai és Beniczky némely példabeszéde között szembetűnően nyilatkozik. Egyebet mellőzve, csak a következő prédikációkat említjük: A fiaknak istenes neveléséről; Mint

¹ A Vargyas Endre-féle Gyöngyök Pázmány Péter összes műveiből egyrészt igen hiányos, másrészt nehezen használható.

kell a fiaknak tisztelni szülejüket; A keresztyén urak és szolgák tisztiról; Az irgalmasságról és alamisnárul; Az ételben való dobzódásnak veszedelmes ártalmiról; ezekben ugyanazon fölfogással találhatók ama gondolatok, melyeket Beniczky a gyermeknevelésről (191.), az engedetlen fiakról (192.), az engedetlenségnek büntetéséről (194.), az úri és szolgai állapot viszonyairól (133., 144., 145., 146., 147.), az alamizsnálkodásról (155., 156.), a tobzódókról (223.), mértékletességről (224., 225.) írt példabeszédeibe befoglalt.

Nem tartjuk tehát Beniczkyt közmondásgyűjtőnek, hanem inkább úgy tekintjük, mint egy sokat olvasott embert, ki — Bartók szavai szerint — az írást sem restelte, hogy a hasonló gondolkozásiúaknak sok hasznos dolgot cselekedjék. Ezzel azonban korántsem akarjuk azt mondani, hogy valamennyi példabeszédének magvát máshonnan vette, de, hogy melyik a saját gondolata, egyenként ki nem mutatható, mert végelemzésben mindegyiknek találhatunk megfelelőjét a magyar, latin közmondások vagy bibliai szólások között.

4. Beniczky versei iratásának helye és ideje.

Beniczky költeményeinek iratási helyét és idejét megállapítani nagyon bajos, sőt pontosan kideríteni az időt azok alapján, a mit Beniczkyre vonatkozólag fölkuathattunk, lehetetlen. De mivel az időnek és helynek hozzávetőleges meghatározása is sok tekintetben hasznunkra van költészetének tágyalásában, főkép a költői fejlődés tekintetében, meg kell kísértünk hol és mikor áldozott Beniczky a műsáknak.

Komáromy András már meg akarta jelölni a helyet, de csak általánosságban teszi az istenes énekeket inkább Nagyszombatba, a példabeszédeket meg inkább Lóczra. De ezen állításnak ellentmond az istenes énekekben jelentkező néhány hely, mely Beniczky életkörülményeivel akár helyet, akár időt illetőleg összefügg. Több istenes énekéből világosan kitűnik, hogy Lóczon írta; a »Bűneit ismervén Istennek kegyelemért könyörög« című énekét így végzi: A Dudvág berkében, egy rétem szélében sírván bűnömön szívből; az utónjáróknak oltalom kérését akkor írta, mikor egy alkalommal ott kellett hagynia Lóczot, de erős a hite, hogy az Isten még visszahozza Lóczra. Közvetlen utánakövetkezik az »Alázatossággal bűneiért Istennek könyörög« című, melyet »vallástételének jutalmát szívből várván«, a Duna partján írt. Igen valószínűnek látszik, hogy a két költemény iratási ideje egymásután esik. Amazt Lóczról való elindulása előtt, emezt a Duna partján, t. i. Pozsonyban, a hol többször akadt dolga vagy ekkor talán éppen »vallástétel« végett ment oda. Az ezek után következő költemények közül csak a »Bű és bánat henylő szívből ver fészket« címűben van világosan kitéve, hogy Lóczon, »hideg ősz kezdetin, Dudvág berke szélén« iratott, azonban a »Kívánatos kikeletnek gyönyörüségéről«,

valamint »Vélekedés az ékességről, mely tulajdoníttatik a rózsának« és »Az embernek magaaajánlásáról és biztatásáról« című verseinek tartalma szintén Lócra utalnak.

Beniczky versei valamennyi kiadásban ugyanazon sorrendben következnek. Ilyen sorrendben adta tehát ki Bartók István is, mert a későbbi kiadások az 1664-iki kiadás után készültek. Biztosra vesszük, hogy a Bartók-féle kiadásban a versek sorrendje ugyanaz, mint Beniczky kéziratában, mert, ha változtatott volna a sorrenden, bizonyára másként rendezte volna el őket, különválasztotta volna a tisztán bűnbánó verseket a többi istenes énektől. Tehát ez az elrendezés magától Beniczkytól ered, a miből az is következik, hogy ő is úgy írta őket egymásután, a mint készültek, időrendben, mert róla sem tételezhetjük föl, hogy másképp ne csoportosította volna őket. Minthogy pedig azon versek, melyekből iratásuk helye ki nem olvasható, vegyest vannak azokkal, a melyekről világos, hogy Lóczon készültek, következik, hogy mind abból az időből valók, mikor Beniczky Lóczon gazdálkodott, tehát 1645-től 1650-ig terjedő időből. Költeményei nagyobb részét Lóczon írta, bár nem lehetetlen, hogy Nagyszombatban is verselgetett a téli unalom elűzésére.

Két költeményének iratási idejét azonban későbbre teszszük. Az egyik »Ember fogad fogadást, agg eb, a ki megállja«, a másik »Hogy a szabad zabola nélkül való nyelv mindeneket visszamagyaráz«. Az előbbinek tartalmából azt következtetjük, hogy akkor írta, mikor az esztergomi érsek udvarában viselt tisztségétől megvált, a mi — ebből a költeményéből úgy tűnik ki — talán nem a saját akarata szerint történt. Az utóbbit meg akkor írhatta, mikor a Vizkelethy, illetőleg a Thurzó örökösök ellene támadtak és »jó hírében homályosították«.

Nehezebb azt eldönteni, hol és mikor írta példabeszédeit. E kérdésben csak némileg igazitanak el saját szavai, melyek szerint akkor fogott e ritmusaihoz, mikor más dolga nem volt és a henyélést akarta kerülni. Annyira azonban mégis útbaigazítanak bennünket e szavak, hogy ismét a lóczi tartózkodására gondoljunk, mert, a mennyire életrajzi adataiból kiderül, sem előbb, sem utóbb nem élt ő olyan körülmények között, hogy más dolga nem lett volna. Akár Lóczon, akár Nagyszombatban írta tehát példabeszédeit, egyre megy, de minden valószínűség szerint arra az időre esik ezek iratása, a mikor az istenes énekei és egy-két elmélkedő költeménye készült. Egész költészetének egy, még pedig nem is hosszú időre való visszavezetését az is igazolja, hogy sem technikai, sem tartalmi eltéréseket, változást, fejlődést vagy akár visszafejlődést nem tapasztalunk.

Élete vége felé, mikor a reánehezédő sok gondtól kissé szabadulni akart, elő-elővehette, javíthatta őket és mikor már látta, hogy nincs érkezése a további verselgetésre, megírta »Béfejezését a verseknek«.

5. Beniczky költészetének méltatása.

A 17. század forrongó, nyüzsgő szellemi életében egy eddig kellőképen figyelembe nem igen vett jelenséggel van dolgunk. Sajátságos kor ez, melyben az embereket igen sokféle mozgalom foglalkoztatta. Ezen sokirányú érdeklődés között a politika az, a mi legszembetűnőbb események mozgatója, még pedig a felekezeti-nemzeti politika. Ez volt irányítója kis és nagy emberek tetteinek, ez villogtatta a kardot és iratta be a papirhasábokat. Nem volna csoda, ha — különösen a 17. század első feléből — ezen elmérgesedtet és elkéseredett szellemi harcok korából a magyar irodalomtörténet lapjait a felekezeti vitatkozások foliánsain kívül egyéb sem jelölné. És sajátságos: a 17. század magyar értelmisége sokkal többet törődött egyéb irodalmi termékekkel is, mintsem várhatnók. Ha divatos szólással akarjuk megnevezni ezt a jelenséget, azt mondhatjuk, hogy igen fejlett volt az írás és olvasás szenvedélye. Nem csupán a nyomtatásban megjelent műveknek elterjedtsége a bizonyosság erre, hanem azon temérdek a nyomtatásban meg sem jelent verszetet is emellett tanuskodik, melyek csak az újabb időben kerültek elő.

A verses munkák kedvelése, olvasása és írása divat volt. Balassa költeményeinek 1665-iki kassai kiadója mondja előbeszédében, hogy »sokan vadnak, kik felette igen ez Istenben elnyugott hazája szerető vitéz Urnak munkájára régtől fogva vágynak«. De nemcsak Balassa verseire vágott a 17. sz. magyar olvasóközönsége, hanem egyéb versekre is. Szinte szenvedélylyel gyűjtötték a verseket, akár istenes, akár szerelmes versek voltak. Mennyi kéziratok gyűjtemény járhatott akkor kézzől-kézre, hisz a sok viszontagságos idő daczára is elég jutott el korunkig és bizonyára az eddig ismerteken kívül még több is elő fog kerülni.

Miként a gyűjtés és olvasás, épen olyan divat számba ment a versírás is. Még olyanok is akarták a *lusus poeticus*t fitogtatni, a kikben ennek nyoma sem volt; átalakították mások verseit és a maguké gyanánt terjesztették. »Mert némely maga gondolatlanok elmés voltokat akarván mutogatni, felette igen megvesztegettek (Balassa költeményeit és hasonlóan másokét is) magok vagy mások nevét kikalapálván a versek fejből és így osztán az ő elméjükből származott munkának mondják«, folytatja tovább a kassai kiadó.

Főképen Balassa hírneve ösztönzött sokakat a versírásra. Van bizonyos rokon vonás ezen törekvés között és a között, a mely Petőfi utánzóit sarkalta. Pedig úgy látszik a Balassa dicsőségére vágyódók is csak igen szűk körben tudtak érvényesülni a maguk idejében is, mert a 17. századnak megvolt a maga irodalmi ízlése. »A magyar nyelvnek ékességét s a szóknak helyesen és okosan való öszveszerkesztését, abban levő harmoniát s elmés invencziókat,

melyekkel mint a szép folyó patak ékesen csergedez«, keresték a költői művekben. A 17. század magyar olvasóközönsége már nem elégszik meg azzal, hogy a szavak, ha erőszakoltan is, csak verset tegyenek ki. A szóknak helyesen és okosan való összeszerkesztéséből keletkező harmonia a nyelvben, az elmés inventiók a kifejezésekben, melyek folyamatosan követik egymást, elégitették ki az olvasót, a ki elszokott már azoktól a versektől, melyeket Szenczi Molnár Albert »igen paraszt versek«-nek mond. Mindezt első sorban Balassának irodalmi ízlést nevelő hatása magyarázza meg és ez Balassának nem csekély érdeme.

Hanem e megjegyzésből is meg az irodalmi termékek elterjedtségéből is mindjárt felötlik, hogy a költői művek belső értékére nem sokat tekintettek, csak a külső czífrázatokon akadt meg a szemük. Ezért nem lett Zrinyi eposza népszerű. Kora nem tudott magasabb nézőpontra emelkedni vagy talán nem ért rá elmélyedni a magvasabb eszmékben?

A 17. század költői termékeit első sorban ezen szempontokból kell vizsgálnunk, mert különben lehetetlen megértenünk, miért volt egyformán népszerű Balassa és Beniczky. Igen elcsépelet és mégis elfogadhatatlan nézet az, hogy a régi magyar irodalmi termékek nagy részét nem lehet esztetikai alapon elbírálni. Lehet, sőt kell is, de az illető kor esztétikája alapján elsősorban. Nincs kor, melynek ne volna meg a maga esztetikai ízlése, akármilyen fejletlen alakban is.

Beniczky költészete megfelelt kora ízlésének. Elég ügyes verselő, a mi már magában véve sokat tett, hogy kedvelt poeta legyen. Rímei sok helyen kifogástalanok, nyelve korához mérten többé-kevésbé folyamatos. Ezek mellett pedig különösen kiaknázza azt, a mitől hatást várhatott. Természeti képei, hasonlatai gyakran igen találók, leírásai elevenek, egyes kitételei meg határozottan költőiek. Pl. egyik bűnbánó versét így kezdi:

»Búsult életemnek
Szomorú szívemnek
Bódog gyönyörúsége
Felséges Úristen,
Ki vagy mindenekben
Lelkemnek édessége.«

Még ma sem találunk benne kivetni valót.

Ma meglehetősen reálisnak tetsző hasonlatait az ő korában igen természetesenek és költeménybe illőknek találták. A »fonynyadt gaz«-hoz, »mocsárban fetregő szúnyog«-hoz, »szélkergette polyvá«-hoz, »gyenge féreg«-hez, »szárnya-szegett légy«-hez stb. való hasonlítását a bűnös állapotnak ma nem tartjuk poetához illőnek, de a 17. században ezek hatásos kifejezések voltak. Hiszen Pázmány még prédikációiban is sok olyat mond, a mit ma köz-

beszédben is tilt az illem. Akkor senkinek sem jutott eszébe ilyenmin megbotránkozni, sőt elmés inventióknak tartották.

Beniczky népszerűségét nem csekély mértékben mozdították elő költészetének bibliás helyei. Oly bőven merített az »üdvösséges« locusokból, hogy részletezése szinte fölöslegesnek és céltalannak látszik. A fönnebb érintett korviszonyok között az ilyen verseket nemcsak gyönyörűséggel, hanem áhitattal is olvasták.

Mindezek fölött pedig technikájával hódított. A Balassa-strófát néhol még mesterénél is ügyesebben kezeli. Alliterációi nagyobb költőnek se válnának szégyenére:

Lézenge *l*elkemnek
Szárnya *s*zegett *l*égynek
Mutasd *m*eg boldogságát.
Véle *v*isszát ne *v*onj. stb. stb.

Ezen formai tökély enged arra következtetnünk, hogy Beniczky ezeken kívül még más verseket is írt. Valószínű, hogy azok után, a melyeket szótárába beírt, nem hagyta abba a versírást. Talán épen szerelmes verseken gyakorolta magát?! Ha egy szerencsés kéz ráakadna valahol arra a notatiós könyvére, melynek nyomát egy 1706-iki Pozsonyban kelt connotatióban¹ megtaláltam, valószínűleg új eredményeket kapnánk.

Beniczky tudatosan, törekvéssel, simítással csinálta verseit. Ezt bizonyítja technikája, továbbá azon elég sok — a korhoz mérten — költői kifejezés, melyekre majdnem minden költeményében többször is akadunk. Mikor például a szerencsét »tündér ülön koholt csalárd világi hívság«-nak vagy a bűntudat mardosó állapotát »hasznos gyötrelmek«, »hasznos nyavalyá«-nak, »igaz kínak, amely a bűnmegvallás által »vidul« stb. nevezi, ha mesterkéeltséget látunk is benne, azt nem tagadhatjuk, hogy itt a közönség ízlésével számot vető íróval van dolgunk. Beniczky tudott divatos író lenni.

Mindezen okok azonban, melyek a maga korában és még azután is jó sokáig népszerűséget és becsülést szereztek Beniczky költészetének, korántsem elegendők arra, hogy őt igazi költőnek nevezzük, még akkor sem, ha a költő nevet csak relative, a maga korára vonatkoztatva értjük. Sem a tárgykör változatossága, sem az eszmék gazdagsága és ereje, sem teremtő ereje, melyek együttesen vagy néha más okok közrehatása folytán külön-külön is az igazi költőt teszik, nincs meg ő nála. Beniczky ezeket nem tudta eltanulni Balassától, csak a formát; az a mi véleszületik a valódi költővel, a lélek, az ihlet nem volt meg benne. Nem írta ő egyetlen versét sem ihletből. Mikor megelégette a versek olvasását,

¹ B. cs. lt.

azt gondolta, hogy hasznos »időcsalás« lesz hasonlókot írni. Ekkor aztán más oldalról szerzett gondolatait összegezte és így termelt. Ihletet csak verseinek bekezdései árulnak el; de ez is csak másodihlet. Mikor hozzáfogott egy-egy vers írásához, még az olvasót vers hatása alatt írt. Ezért indul olykor erővel és hévvel, hanem aztán csakhamar ellaposodik és szétfoly a nagy szóáradatban.

Beniczky sokat beszél és keveset mond. De a ki csak futólag olvassa verseit, ezt észre sem veszi, mert megvesztegetik a kifejezőmódok. Pedig bűnbánó énekeiről túlzás nélkül mondhatjuk, hogy egyik a másiknak változata; csak a kifejezések, a szavak összeszövése más, a gondolatok azonosak; alig van egyikben több mint a másikban. Itt vissza kell emlékeznünk arra, a mit Pázmány penitenciális imádságaihoz való viszonyáról mondtunk. Azok az imádságok nem épen egymás változatai, nem csupán azonos gondolatoknak más alakban való kifejezései. De Beniczky csak a tonust kedvelte meg és nincs ereje a gondolatok visszaadására.

Balassa bűnbánó énekei egy erős lélek érzelmeinek hullámozása; ezt érezteti ő minden költeményében. Beniczky nyugodt kedély, lelke nem forrong és megnyilatkozása is inkább simán folyó patakhoz hasonlít, mint rohanó folyóhoz. Ő mindig elmélkedik; részletesen elmondja lelki állapotát, meg is okolja és nyugodtan várja a holnapot, mert okoskodásában arra is rájön, hogy Isten nem hagyhatja magára a bűnöst. Ugy beszél, a hogyan bármely bűnös is beszélhet, ha magába mélyed. Nem azért tetszik ma unalmasnak az olvasó előtt az ő költészete, mert sötét, mert a bűnbánat a témája, hanem azért, mert megnyilatkozása távol áll attól, hogy költészetnek nevezhessük. Nem sötét az ő költészete, sőt ellenkezőleg a bűnös állapottal nem fér össze az a mód, a hogyan ír. Nincs benne sem megható, sem elragadó. Sem a bűnös állapotot nem tudja úgy rajzolni, hogy az olvasót megindítsa, sem az Isten irgalmát nem képes úgy feltüntetni, hogy bárkit is föl-emeljen. Beszél addig, míg a *szóból* ki nem fogy, de kerekded-ségre, befejezettségre sehol sem jut.

Hatástalanságának előidézésére van a tartalom és forma közötti összhangtalanság. A bűnbánat érzelmei és gondolatai meg a Balassa-strófa játszi menete sehogy sem összevalók. Kivételt csak az »Örök boldogság kívánása« és »Hogy az Isten egyedül maga veri a hadakat és nem emberi erő által« képeznek. Ezekben van némi lendület, a közönséges beszéd-től eltérő emelkedettség, de ezekben is inkább csak részleteiben, mint egészében tud kissé fölmelegedni.

A kik eddig érdemlegesebben Beniczky irodalmi munkásságával foglalkoztak, sokkal több érdemet és érdekességet tulajdonítottak példabeszédeknek, mint istenes énekeinek. Pedig egyiket sem lehet a másiknak elébe helyezni. A közmondásoknak és más velős szólásoknak, ha magukban tekintjük, semmit sem használt az, hogy Beniczky versekbe foglalta. Soknak elvette élet, megfosztotta attól

a sokat mondó rövidségtől, mely egyik fő becsük. Némelyiket megépen a — vers kedvéért — annyira ellaposította, sőt elhomályosította, hogy első olvasásra alig érthető. Nem mindig szerencsés a közmondások összefűzésében sem; gyakran csak egymásután teszi őket, de az összefüggést nem képes éreztetni. Egyedül az életből vett hasonlatai ellen nem lehet kifogást emelni. Ezek mindig találók és az értelmezés előnyére vannak.

Ezeknek a példabeszédeknek a népre semmi visszahatásuk nem volt. A nép nem vett vissza a kiczifrázott közmondásokból egyet sem. Nem is képzelhető. A nép szereti a rövid, sokat mondó szólásokat, kialakítja, gördülékeny, sokszor ritmikus formába öltözteti axiómáit. E formához ragaszkodik és így adja nemzedékről nemzedékre tovább közmondásoknak nevezett életnézeteit. Beniczky ellenben fölczifrázta ezeket és ezzel megfosztotta természetességüktől. Képzelhető-e, hogy a nép elhagyja a régit, hogy átvévén az újat előlről kezdje az alakítást?

Hogy mi indította Beniczkyt arra, hogy a közmondásokat megverselje, az eddig mondottakból könnyen érthető. Mikor ő ránk maradt verseit írta, akkor már kifejlődött a barokk ízlés, a renaissance túlhajtása, mely rövidesen átalakított minden művészetet. A barokk ízlésnek hódoló költészetre kitűnő példa nálunk Gyöngyösi költészete. Annál inkább tetszett a vers, minél több czifraság volt benne. Beniczky is úgy akarta népszerűvé tenni a közmondásokat az úri olvasók előtt is, hogy az egyszerű köntöst, túlhajtott pompával cserélte föl. A megváltozott ízlésnek, a 17. század olvasóközönségének jobban megfelelt a külsőleg is díszesebb formába öltöztetett tanítás, mint a 16. század ilyen irányú irodalmi termékei. A 16. század tanító költészetét legnagyobb részt hosszadalmas bibliai példázatok teszik, melyek meglehetősen gyarló verszetekben jelennek meg. Ezeknek a Balassa-Rimai-féle tanító költészet után nem lehetett többé hatásuk és kedveltségük. Már Balassánál és Rimanál nem találunk hosszadalmas bibliai példákat egy-egy igazság kifejezésére, hanem, hogy valaminek az igazáról meggyőzzék az olvasót, a mindennapi életből, megfigyelésből veszik a példát. Így sokkal közvetlenebbé és hatásosabbá teszik a tanító költészetet.

Volt ugyan már Balassa előtt is ilyen rövidebb formájú és némileg közvetlenebb irányú tanító költészet Pesti Gábor és Heltai Gáspár meséiben, de ezek Beniczky korában már alakjuk miatt nem voltak olyan nagy kedveltségben. Az igazság is jobban tetszett, ha szebb formában, tarkább köntösben látták. Ebben a szellemben élve Beniczky Balassa nyomán indul a tanító költészetben is, de egészen beleilleszkedik korába és néhány oktató versét és példabeszédeit is egészen kora ízlésének megfelelően írta meg.

Czélját elérte példabeszédeivel is, meg istenes énekeivel is: igen kedvelt poeta volt nemcsak a 17., hanem a 18. században is, a mire nézve a következő adatok elég bizonyosságul szolgálnak.

Verseit 1664—1803-ig tizenötször adták ki különböző helyeken. Ezenkívül azonban kéziratban is ismerték és a kurucz táborokban is kedvelt olvasmány volt. Maradt is fenn egy ilyen kurucz kéziratos énekgyűjtemény: *Militares Cantiones*. Első részében Balassa verseiből van több, a másodikban pedig Beniczky énekei vannak.¹

Az iskolai olvasmányok közé is korán fölvették és »a tanuló ifjuságért a magyar példabeszédek alá okos és értelmes rövid mondások tétettettek deákul«. A példabeszédeket még mesegyűjteményekbe is fölvették a tanulság kifejezésére. Így tesz az 1776-ban és 1777-ben Kolozsvárott megjelent mesegyűjtemény szerkesztője is.² A példabeszédek közül sokat fölvett Kis Viczay János is *Adagiukai* közé.

Révay Beniczkyt Balassával és Rimaival egészen egyértékűnek tartja és »A magyar költeményes gyűjtemény közrebotsátásának ujonabb hirre adása«-ban³ az ő-verseik kiadását is kilátásba helyezi. Dicséretökre fölöslegesnek tartja a szót vesztegetni, »úgy elfogták a magyar sziveket, hogy ha említik is, már kiki önként fakad dicséretökre«.

* * *

Beniczky költészetének áttekintése után könnyen megjelölhetjük helyét irodalmunk történetében. Maradandót, örökbecsűt nem alkotott; verskötetének esztetikai értéke ma nagyon csekély, de a maga korában, sőt még a következő században is szellemi szükségletet elégített ki. Nyelve határozottan haladást mutat a költői nyelv fejlődésében. Belső értéke kevés, de a mit innen-onnan összeszedett, az olvasóközönségnek élvezetes alakban adta át. Megértette korát, számolt ízlésével: ezért volt kedvelt olvasmány az ő verses könyve másfél századon át, mikor új ízlés kezdett fejledezni. Ebben van érdeke, ez irodalmi elentősége.

6. *Beniczky Péterre vonatkozó irodalom:*

- Toldy Ferencz: Beniczky Péter kora, s némely fontos kicsiség Új Magyar Múzeum. 1853.
- Komáromy András: Adalékok Beniczky Péter életéhez. Tört. Tár 1885., 1888.
- » » Thurzó Mária végrendelete és Beniczky Péter a költő. Századok. 1887.

¹ Pesti Napló. 1855. ápr. 7. sz. Waltherr Imre cikke.

² Beóthy Zs. Szépprózai elbeszélés. I. k. 145. l.

³ Váczi kegyesrendi házi könyvtár. Miscellanea VI. k.

- Walther Imre: Kurucz dalok, s egy XVII. századbeli költő versei. Pesti Napló 1855.
- Gáspár Imre: Beniczky Péter XVII-ik századi magyar költőt versei. Vasárnapi Ujság 1873. 45. sz.
- Fülöp Adorján: Rimai János és Beniczky Péter. Figyelő XI.
- Thaly Kálmán: Gyöngyösy István életéhez és Beniczky Péter-ről. Figyelő XIII.
- Imre Sándor: Beniczky Péter példabeszédei. Árvizkönyv Szeged javára. Budapest. 1880.

KOVÁCS DEZSŐ.

